

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

А. В. Прокопенко

**ІСТОРИЯ ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ
ДУМКИ: АНГЛІЯ, НІМЕЧЧИНА, АМЕРИКА,
УКРАЇНА**

Конспект лекцій

Суми
Сумський державний університет
2018

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДУМКИ: АНГЛІЯ, НІМЕЧЧИНА, АМЕРИКА, УКРАЇНА

Конспект лекцій
для студентів спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.04 «Германські мови та літератури
(переклад включно)»
денної форми навчання

Затверджено
на засіданні кафедри германської філології
як конспект лекцій зі змістового модуля
«Історія англійської мови: історія
перекладу».
Протокол № 8 від 06.03.2018 р.

Суми
Сумський державний університет
2018

Історія перекладу та перекладацької думки: Англія, Німеччина, Америка, Україна : конспект лекцій / укладач А. В. Прокопенко. – Суми : Сумський державний університет, 2018. – 87 с.

Кафедра германської філології

Історія перекладу ознайомлює студентів у світлі сучасних наукових парадигм з основними фактами та напрямками розвитку багатовікової історії перекладу та історією розвитку науки про перекладознавство.

У презентованих текстах лекцій подається теоретичний матеріал історії перекладу та перекладацької думки в Англії, Німеччині, Америці та Україні. Основний фокус уваги сконцентровано на творах, які перекладалися, на особистостях, які здійснювали переклади, і на теоретичних принципах перекладу, яких дотримувалися перекладачі.

Рекомендовано для самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів, галузь знань – 03 «Гуманітарні науки». Матеріали можуть бути використані широким колом читачів для систематизації знань з історії перекладу і підвищення загальної культури з лінгвокраїнознавства.

ЗМІСТ

	С.
Вступ	4
Лекція 1 Історія перекладацької думки у Великобританії ...	5
1.1 Староанглійський період (V–XI ст.).....	5
1.2 Середньоанглійський період (XI–XV ст.)	7
1.3 Період формування англійської національної мови (XV– XVI ст.)	14
1.4 Новоанглійський період (XVII–XXI ст.)	17
Лекція 2 Історія та розвиток перекладу і перекладацьких концепцій у Німеччині	26
2.1 Початковий етап розвитку перекладацької діяльності ...	26
2.2 Особливості перекладу в епоху високого та пізнього Середньовіччя	29
2.3 Переклад за часів Реформації, Просвітництва та Романтизму	33
Лекція 3 Історія перекладацької діяльності в США	43
Лекція 4 Перекладацька традиція в Київській Русі та Україні	51
4.1 Становлення перекладу за часів Київської Русі	51
4.2 Перекладацька діяльність в Україні впродовж XV– XVIII ст.	53
Список рекомендованої літератури.....	84

Вступ

Translation is a journey over a sea from one shore to the other. Sometimes I think of myself as a smuggler: I cross the frontier of language with my booty of words, ideas, images, and metaphors.

Amara Lakhous

Історія перекладу тісно корелює з історією мови та літератури, оскільки розвивається на їх основі. Виникнення перекладу як особливої форми людської діяльності починається із сивої давнини, коли у людей із різних племен виникала необхідність спілкуватися між собою. Безсумнівно, переклад спочатку існував лише в усній формі і мав спорадичний характер.

У цілому історія перекладу досліджує місце, роль та еволюцію перекладу у зв'язку з розвитком суспільства, його матеріальної та духовної культури, політичних і економічних зв'язків, а також вивчає процес становлення та розвитку перекладацької думки і національних перекладацьких традицій на підставі аналізу відповідних джерел.

Історія перекладу розглядає такі питання: що перекладалося, хто перекладав, в яку епоху, з якою метою, яким чином, за яких обставин, в якому культурному та суспільно-політичному контексті.

Однією з основних проблем створення історії перекладу, як і будь-якої іншої спеціальної історії, є проблема структурування подій минулого. Праці з історії перекладу зазвичай використовують періодизації, прийняті в історії художньої літератури (Стародавній світ, Середні віки, Відродження, Реформація, Просвітництво, Романтизм, Реалізм, Модернізм тощо). Еволюція теорії та практики перекладу розглядається саме в ці епохи в таких країнах, як Великобританія, Німеччина, Америка та Україна.

Лекція 1 Історія перекладацької думки у Великобританії

1.1 Староанглійський період (V–XI ст.)

До V ст. н. е. населення Британії було кельтським. Зародження перекладу в цій країні пов'язане з перебуванням римлян у Британії з I по V ст. н. е., які контактували із місцевими кельтами. Жодних відомостей про будь-яку перекладацьку діяльність у той період не було виявлено, хоча безперечним є те, що у римлян повинні були бути перекладачі. У V ст. починаються міграції континентальних германців (англів, саксів та ютів) у Британію.

На кінець VI ст. лише такі території, як Уельс, Корнуолл та Шотландія, зберегли кельтську мову. Вся інша територія германізована як в етнічному, так і мовному аспекті. У 597 р. король Кента Етельберт прийняв християнство. Августин став першим архієпископом Кентерберійським, і з того часу Кентербері зберігає свій панівний стан як християнсько-духовний центр. Але достовірно невідомо, якою мовою велися проповіді і чи перекладали сакральну літературу давньоанглійською.

Говорячи про початок перекладацької діяльності у Великобританії, зазвичай згадують ім'я першого англійського поета Кедмона, який переказав частини сакрального письма з латини давньоанглійською мовою. Про це згадує Беда Преподобний у його «Церковній історії народів Англії», яка була першим вільним віршованим перекладом деяких частин Біблії. Але це були лише поодинокі випадки. Поетичні переклади деяких місць Старого Заповіту доволі далекі від того, що ми розуміємо під перекладом, проте вони є свідками початку перекладацької діяльності.

У VII ст. на основі говірок англів, саксів та ютів формується давньоанглійська мова. Це століття можна вважати

початком в історії розвитку англійського перекладу. У 735 р. Беда Преподобний почав перекладати англійською мовою Євангеліє від Іоанна, але завершити цю працю він не зміг. По суті, цей переклад поклав початок розвитку англійської прози.

Восьмим століттям датують деякі віршовані перекази окремих біблійних книг та обробки латинських гімнів. Поема «Фенікс» більше подібна вже на переклад. Незважаючи на те, що в давньоанглійській поемі легко пізнати латинський оригінал, поет-перекладач (Куневульф) вносить у текст багато свого.

Кінець IX століття відзначений перекладацькою діяльністю короля Альфреда та його прибічників. Альфред зібрав навколо себе гурток вчених, до якого належали: Ассер – єпископ із Уельса, Верферт – єпископ Вустерський, Плегмунд – майбутній архієпископ Кентерберійський, Джон Саксонець, два священники з Мерсії. Цей гурток став єдиним перекладацьким центром на той час, де перекладалися твори теологічного, історичного та філософського характеру.

Першим перекладом Альфреда вважається його «Записна книжка», в якій зібрані вислови церковних діячів та біблійні цитати (70-ті рр. IX ст.). Наступними перекладали твори папи Григорія I «Обов'язки пастиря» («Cura Pastoralis»). Цей переклад здійснював Альфред разом із чотирма вченими, він є дуже близьким до оригіналу та допомагає розвивати як лексику, так і синтаксис мови перекладу. Альфред був також перекладачем «Історії проти язичників» єпископа Орозія, «Утішання філософією» Боеція, «Церковної історії народу англів» Беди, «Монологів» та «Про видіння Бога» Блаженного Августина, біблійської книги Псалмів. Перекладацька діяльність Альфреда та його прибічників мала в основному просвітницькі цілі, однак вплив перекладів поширився і на літературну мову. У цілому в перекладах Альфреда трапляються розлогі та короткі доповнення, пояснення, коментарі, випущення. У той самий час у деяких перекладах спостерігається жорсткий буквалізм. Його

переклади достатньо чітко передають оригінали, хоча інколи в теологічних та філософських працях викривляється зміст.

Після розквіту часів короля Альфреда переклад переживав помітний спад, а після датського завоювання 1016 р. та особливо нормандського завоювання 1066 р. перекладацька діяльність в Англії призупиняється до XII ст.

У X ст. з'явився переклад Євангелія від Матвія і були зроблені глоси (дослівний переклад, який вписували між рядками латинського Євангелія) до останніх трьох Євангелій. Цей переклад здійснили Фуерман та Овум на мерсійський діалект.

Перекладами займався визначний письменник X ст. Ельфрік (955–1020 рр.). Спочатку він переклав «Книгу Буття» із Старого Заповіту, потім – все П'ятикнижжя. Перекладав він і проповіді, про це він згадує у своїй передмові до «Граматики» латинської мови, яку створив англійською мовою. Ці переклади є умовними, оскільки вони були більше подібні на вільні перекази. Намагаючись зробити свій переклад більш доступним для простих людей, Ельфрік тлумачив та пояснював терміни та реалії. Також у перекладах він пропускав ті місця, які, на його думку, могли бути сприйняті як небажані приклади для наслідування.

1.2 Середньоанглійський період (XI–XV ст.)

У цей період з'являються переклади художньої літератури: повість про пригоди сирійського монаха Малха, два тексти перекладу, що передували поемі «Беовульф» – «Лист Олександра» та «Дива Сходу». Ці переклади стали важливим кроком в освоєнні нового жанру.

У XII ст. активно розвивається куртуазна література (шанування прекрасної дами) і зароджується лицарський роман; твори цих жанрів широко перекладають англійською мовою, починаючи з XIII ст. Відомості про перекладацьку діяльність в

Англії у XII ст. спорадичні та нерегулярні. Франкомовна нормандська адміністрація всі справи (до кінця XIV ст.) здійснювала латинською та французькою мовами. Ні про яких спеціальних перекладачів, які б поширювали накази до широких верств населення, згадок не виявляється.

У середині XII ст. Аделярд із Бати переклав деякі арабські астрономічні та математичні твори латиною, а також «Елементи» Евкліда – латиною з арабської. У кінці XII ст. – початку XIII ст. з'являються переклади-переробки «Історія бриттів» Гальфріда валлійською мовою, а згодом – англійською. Для історії перекладу на особливу увагу заслуговує те, що Гальфрид викладає думки простими словами, щоб не відволікати увагу людей від перипетій сюжету.

У XIII ст. чимало англійців здійснюють переклади латиною, особливо наукових, теологічних та філософських трактатів, часто за межами Англії, з арабської та грецької, серед яких варто виокремити Аделарда Батського та Роберта Кетського. Науковий світогляд усіх, хто був пов'язаний із соборними школами, впродовж всього XII ст. безперервно розширюється та збагачується. На початок XIII ст. у Західній Європі було перекладено латиною майже всі твори Аристотеля, причому часто разом із грецькими та арабськими коментарями, а також основні географічні, медичні, математичні та астрономічні праці грецької та арабської науки; і вченим XIII ст. належало вирішити питання, як узгодити ці нові дані, що їх було взято з поганських творів, із загальновизнаними та непорушними істинами Святого Письма.

Восьме століття було часом розквіту лицарського роману, але французького. Англійською мовою було здійснено багато перекладів-переказів, в основному у віршованій формі. Перекладами ці твори були умовними, оскільки лише зберігали основні сюжетні перипетії джерела. Переважно це були анонімні переклади.

Заслуговують на особливу увагу думки з приводу

перекладу філософа Роджера Бекона (1214?–1294?). Він стверджував, що необхідно вивчати іноземні мови, оскільки існували мало перекладів, а ті, які були, викривляли оригінал. Р. Бекон вважав, що кожна мова має такі спеціальні якості, які при перекладі зберегти не можна, і тому необхідно вивчати іноземні мови. Перекладач, на думку філософа, не лише повинен знати мови, й бути обізнаним у тій сфері, про яку йде мова. Проте висловлювання Р. Бекона не впливали на перекладацьку практику, оскільки містилися в складних філософських напів'єретичних творах, недоступних широкому загалу.

До XIV ст. нечисленне коло письменників та освічених читачів в Англії користувалися переважно латиною та французькою мовою, надаючи їм перевагу перед грубою англійською мовою селян та міщан.

Тома Англійський, Роберт Вас та Марія Французька хоч і творили на англійській землі і, безперечно, використовували сюжети, запозичені з англійської та валлійської історії та легенд, однак їхні твори належать до французької літератури.

До середини XIV ст. літературна культура в Англії була тримовною. Порівняно з мовами, що використовувалися у навчанні (латина) та в куртуазній культурі (англо-нормандська), англійська мова спершу була обмежена як засіб літератури і географічно – хоча на заході країни вона й утримувалася, – і соціально. У нотатках до «Поліхронікона» Джон із Тревизи відзначає, що *orlandysch men* («неосвічені горяни») з усіх сил пнуться вивчати французьку, щоб про них були кращої думки. А в *Holkham Bible Picture Book* (бл. 1326 року) скрізь використовується французька мова, за винятком сцен Різдва, де слова пастухів подано англійською. Однак ця картина на той час уже змінювалася, про що свідчить роман кінця XIII ст. «Про Артура та Мерліна», у пролозі до якого сказано, що створено його «для багатьох шляхтичів..., котрі не знаються на французькій мові».

Розподіл на переклади для еліти та для широкого загалу,

довіра до однієї живої мови та недовіра до іншої регулярно проявляються під час усього середньоанглійського періоду. Так, відразу після нормандського завоювання перекладачі використовують переважно англо-нормандську на відміну від англійської, адже вони впевнені в життєздатності першої та в її належності соціальній еліті. Переклади англо-нормандською пов'язані з двором та монастирськими центрами. Кілька перекладів англо-нормандською здійснили жінки, зокрема у XII ст., черниці з Баркінга, де якась Клеменс зробила віршований переклад *Passio* («Пристрастей») Святої Катерини Александрійської, а невідома черниця – «Житіє» Святого Едуарда Сповідника.

У XIV англійська література набуває самостійності. В цей період помітно зменшується перекладацька діяльність у зв'язку з укріпленням позицій оригінальної літератури англійською мовою. У середині століття Річард Ролл із Хемполла переклав Псалтир, свій переклад від доповнив численними коментарями. Переклад здійснювали з латинської Вульгати, але він занадто близько наслідував латинський текст, через що суперечив законами англійської мови.

Найбільш значним явищем став переклад всієї Біблії Джона Вікліфа. Діяльність Вікліфа з організації першого повного перекладу Біблії англійською мовою мала неабияке значення для мовного та літературного розвитку. Він зібрав групу перекладачів та очолив її. Вважається, що сам Вікліф перекладав Новий Заповіт або його частини. Робота над перекладом тривала з 1380 до 1384 р. Незважаючи на те, що Вікліф прагнув зробити переклад доступним, він вийшов незграбним, наповнений латинізмами та кальками з латини, в деяких місцях текст взагалі незрозумілий через острах перекладачів відступити від латинського тексту Вульгати. Проте навіть у такому вигляді цей переклад Біблії був істотним внеском у розвиток середньоанглійської прозаїчної літератури.

Погляди Вікліфа, які привернули до себе коло

послідовників, були піддані критиці як єретичні, а його з групою прибічників викривають як «лоллардів». Проте справу, розпочату Вікліфом, продовжили після його смерті: його учень Джон Перві відредагував перше видання десь перед 1408 роком (перший датований рукопис).

Джеффрі Чосер – один із найвидатніших поетів в історії англійської літератури, також займався перекладами. Творча діяльність Чосера починається з перекладу поеми «Роман про Розу». Цей переклад був для нього гарною школою засвоєння французької віршованої техніки та апробування можливостей англійської мови. Дж. Чосер здійснює прозаїчний переклад «Утішання філософією» Боеція, до того ж віршовані вставки він передає прозою. Також перекладає-переказує історію Паламона та Арчіти з «Гесеїди» Боккаччо.

Упродовж усього свого творчого шляху Чосер постійно перекладав “olde bokes” («старі книжки») і до згаданих назв необхідно ще додати The Legends of Good Women («Сказання про славетних жінок») – низку оповідей, що ґрунтувалися на творах Овідія та Вергілія; Melibee («Мелібі») – переклад з французького перекладу Рене де Льовена трактату Альбертано з Брешиї Liber Consolationis et Consoli («Книга Розради та Поради»), Clerk’s Tale («Розповідь клірика») – версію з переказу Петраркою останньої новели «Декамерона» Боккаччо, доповненої також із французького тексту-посередника; “The Man of Law’s Tale” («Розповідь правника») – перекладеної з епізоду англо-норманської хроніки Ніколя Треве (Nicolas Trevet). Широке коло жанрів, за передавання яких брався Чосер, вражає, адже тут і лицарський роман, і повчальна алегорія, і науковий посібник, і класична література. Не менше вражає і діапазон підходів: є тут і досить-таки близькі переклади («Роман про Розу», «Боецій», «Мелебі»), є й перекази, в яких критично перероблено джерельні твори («Троїл та Крисеїда», «Розповідь клірика»).

Рівень майстерності Дж. Чосера та точність були

надзвичайно високими. Як перекладач та майстер переспіву та переказу він заклав підвалини сучасної англійської епічної поезії. Приклад Дж. Чосера безпосередньо надихав кількох перекладачів кінця XIV – початку XV ст. Так, Воесе («Розрада від Філософії» Боеція) Чосера була використана для доповнення першоджерела Боеція у віршованому перекладі *Consolatio* Джоном Волтоном (John Walton) (1410), який також, очевидно, здійснив ще й переклад *De Re Militari* («Про військову стратегію») Веґеція. Однак й оригінальна лірична поезія одержала поштовх для розвитку саме завдяки перекладам і переспівам французької поезії в провансальській традиції та від перекладу латинських гімнів.

Найдавніший зразок такого перекладу *Summer Is Icumen In* було знайдено в книжечці ченця, яка не містила інших англійських творів, а лише рясніла латинськими та французькими віршами. Сам по собі цей вірш є вправою в провансальському стилі, *reverdies*, тобто весняної пісні, зразки якої трапляються в усіх літературах, що зазнавали впливу поезії трубадурів. Не менш гарним, хоча й менш відомим, є віршик, що датується тим самим часом, – “*When the Turf is the Tower*”; він розміщений у рукописі після низки поем ченця Вільяма Гереберта (William Herebert (?–1336), першого англійського ліричного поета, відомого нам на ім'я, та кількох його перекладів із популярних латинських гімнів, які, безперечно, були здійснені для молитви народною мовою, звичаю, якому ми зобов'язані також появі «Псалтиря» Річарда Ролле (бл. 1300–1349).

У цей самий час було виконано й інші важливі переклади. Зокрема, Джон із Тревізи переклав англійською мовою з латини кілька великих творів, типових праць-компендіумів наукових знань того часу: *De Proprietatibus Rerum* («Про властивості речей») Варфоломія Англійського (1398), *Polychronicon* Ранульфа Гігдена (1387) та середньовічну настанову з державного врядування *De Regimine Principum*

(«Про управління державців») Егідія Римського. Таким чином, завдяки цьому великому починанню Тревизи в Англії потреби учнів, студентів, учителів та проповідників частково задовольнялися тепер народною мовою. Ці великі трактати є типово середньовічними, і перший із них був визнаний класичним твором в університетах.

Чернець-францісканець Варфоломій, певно уродженець Англії, був професором теології Паризького університету, а його енциклопедія середньовічних знань про природу була скомпільована у середині XIII ст. Ранульф Гігден, чернець із монастиря Святого Вербурга, створив свій «Поліхронікон» бл. 1350 р. Це компіляція з багатьох авторів, що охоплює вселенську історію від творення світу до сучасних Гігденових часів. Тут описують різні землі та наводять будь-які популярні за Середніх віків легенди з історії Персії, Вавилону та Риму. Приблизно тоді невідомий перекладач створив англійський варіант скарбниці середньовічних знань про мандри та природу – «Мандри Мандевіля», а інший невідомий клірик здійснив для якоїсь шляхтянки, істотно переробивши, переклад твору німецького ченця Генріха Сусо *Horologium Sapientiae* («Пісочний годинник мудрості», перекладений як *Seven Poyntes of Trewe Wisdom*). Ще один невідомий автор твору «Хмари незнання» (*The Cloud of Unknowing*) намагався взяти вершини теології, перекладаючи «Містичне богослов'я» Псевдо-Діонісія (в перекладі – *Hid Di vinity*), та інший, можливо, не такий складний твір, як перший – Benjamin Minor Річарда Сент-Вікторського.

Таким чином, упродовж усього середньоанглійського періоду в Англії існувало дві розмовні мови – англо-нормандська та англійська, й переклади могли здійснюватися з латини на будь-яку з них, або з однієї на іншу. У XIII ст. англо-нормандська була престижною мовою; так, визначний учений і перекладач цієї доби Роберт Гросстет, уроджений англієць, сільський хлопчина, що став єпископом Лінкольна і канцлером

Оксфордського університету та відстоював англійську як мову навчання мирян, сам на письмі переважно вживав французьку. Широко вживана на початку XIV ст. англо-нормандська використовувалася при дворі і в XV ст. У такій мовній ситуації вибір цільової мови перекладу неминуче відбивав комплекс соціально-політичних впливів.

Завдяки письменникам-перекладачам XIV ст., особливо Дж. Чосеру, англійська мова почала стабілізуватися, хоча граматики, словниковий запас та орфографія продовжують надзвичайно варіюватися. Читачі перших перекладів склалися з духовенства (релігійна література та проповіді), політиків (історичні оповіді), вчителів (підручники з латинської та грецької мови), шляхти та багатих купців (романи). Суспільство ще було не готове до сприйняття перекладів визначних творів. Відкриття гуманізму було поступовим. Поетика, запозичена із систем мов-першоджерел, принесла певні дивіденди у вигляді буйного розвитку оригінальної творчості в пізнішу, Єлизаветинську добу. Більшість перекладів мали повчальний та дидактичний характер. Упродовж цього підготовчого періоду до початку Ренесансу читачі та перекладачі були найбільше зацікавлені в авторах кінця середніх віків. Боецій та Езоп є важливими та найбільш популярними авторами цього періоду. Однак Вергілій, Овідій та Цицерон ще не користуються великою популярністю.

1.3 Період формування англійської національної мови (XV–XVI ст.)

У XV ст. основне місце серед перекладів займали трактати побутового та прикладного змісту, наприклад, про манери, поведінку за столом, полювання, сільське господарство, медицину і т. д. Як і раніше трапляються згадки про переклади з латини, французької та латинської мов. Переклади з грецької починають з'являтися в Європі лише з кінця XV ст.

Розширюється коло грамотності та читання. Створюють велику кількість початкових шкіл, не лише церковних, й шкіл за різноманітних гільдій.

Найвидатнішим перекладачем XV ст. був Джон Лідгейт, бенедиктинський чернець і придворний поет. Одним із перших його перекладів була «Книга про Трою», це був симбіоз перекладу та оригінальної творчості. У 1425 р. він вважав, що перекладач не повинен дослівно додержуватися першотвору, а лише передавати сюжет. Лідгейт переклав французький вірш «Танок смерті», згодом працював на перекладом поеми Гійома де Дегільвіля «Паломництво людського життя», яка була свого роду компендіумом середньовічних уявлень про людське життя, долю.

Серед перекладів XV ст. необхідно також згадати роботу Джона Уолтона, який у 1410 р. здійснив новий переклад «Утішання філософією» Боеція. За 50 років до цього те саме зробив і Дж. Чосер, але щось у його перекладі не задовольняло читачів, і тому постала необхідність у новому перекладі.

Друга половина XV ст. була своєрідним підсумком духовного розвитку цього історичного періоду, коли почали втілюватися гуманістичні ідеї епохи Відродження. Сер Томас Мелорі закінчив «лицарську епоху» в літературі своїм середньовічним романом «Смерть Артура», що був скомпільований із французьких джерел та доповнений творчою уявою самого Мелорі. Саме тому поняття «переклад» не застосовується до цієї праці, хоча елементи перекладацької діяльності наявні і тут.

Вільям Кекстон у 1474 р. надрукував першу книгу англійською мовою, і ця книга, «Зібрання розповідей про Трою», була його власним перекладом із французької. Згодом він видає ще дві книги, серед яких був «Довідник із шахової гри» англійською мовою (переклад із французької, який, у свою чергу, був перекладений із латини). У 1476 р. він відкриває першу англійську друкарню та друкує там «Вислови чи

промовляння філософів», це був переклад із французької. Але французький текст Гійома де Тіновілля був також перекладом. Окрім своїх перекладів, Кекстон друкував і чужі: «Роздуми про життя Христа» Святого Бонавентури, що були перекладені англійською мовою Н. Лавом з французького перекладу Жана де Галопе. У своїх перекладах він доволі часто є близьким до латинського чи французького оригіналу, тобто буквализму. В. Кекстон намагався розміщувати запозичені слова у такому мовному контексті, який не залишав би сумнівів, що це слово є неологізмом.

Усього Кекстон видав 90 книг, багато з яких він переклав. Так, його «Енеїда» була перекладом прозаїчного переказу поеми Вергілія з французької мови. «Свічадо світу» була першою друкованою ілюстрованою книгою, перекладеною з французького прозаїчного перекладу латинської «енциклопедичної» поеми XIII ст. Готьє Метського.

Таким чином, В. Кекстон здійснив величезний вплив на англійську орфографію та стилістику за рахунок масової тиражованості літератури. І цей вплив здійснювався не лише за допомогою оригінальної літератури, а й за допомогою перекладної.

Ще однією колоритною особистістю був Джон Гіпторф, який заохочував переклади з грецької на латину, щедро нагороджуючи перекладачів, які присвячували йому свої переклади. Він переклав трактати Цицерона «Про старість» і «Про дружбу», уривки із «Записок про Галльську війну» Юлія Цезаря, де мова йшла про Британію. У 1481 році переклади Гіпторфа з творів Цицерона були надруковані В. Кекстоном.

За німецьким перекладом був здійснений переклад Біблії англійською мовою теологом і перекладачем Вільямом Тіндалом (1492?–1536). Його версія перекладу була першою науково обґрунтованою та точно перекладеною англійською мовою Біблією. Цей переклад став основою нової офіційної версії Біблії, опублікованої в 1611 р.

Таким чином, переклади XV ст. в основному були «механічними», що максимально наближалися до оригіналів, іншими словами, буквалістськими, дослівними. Вони виконували завдання ознайомлення англійців з іншомовними текстами. Водночас із буквалізмом існувала й зовсім інша протилежна тенденція – вільне ставлення до оригіналу, за якого щось додавалося, щось пояснювалося, а щось вилучалось, а не перекладалось. Тобто тексти перекладу максимально адаптувалися до англійського сприйняття.

1.4 Новоанглійський період (XVII–XXI ст.)

Починаючи з XVII ст., перекладацька діяльність в Англії набула особливо широкого розмаху. На цьому етапі в історії перекладу в працях поетів, письменників та перекладачів простежується дві тенденції: використання як вільного, так і дослівного перекладу творів. Вільний підхід продиктований бажанням перекладачів передати якомога точніше смисл оригіналу, а не його форму. Прибічником цієї позиції є Абрахам Коулі, англійський поет, який переклав твори Піндара.

Його сучасник – англійський поет та перекладач Дж. Драйден – не поділяв ці думки. Свої погляди на переклад він виклав у передмові до «Понтійських послань» Овідія (1680 р.). Дж. Драйден вважає, що необхідно розрізнити три види перекладу: «метафраз» – точне передавання оригіналу, слово в слово; «парафраз» – вільне передавання оригіналу, орієнтоване на дух оригіналу, а не на його форму; «імітація» – варіація на тему оригіналу, коли перекладач фактично перестає бути перекладачем. Також Дж. Драйден формулює правила перекладача, відповідно до яких перекладач повинен:

- бути поетом; володіти мовою оригіналу та своєю власною мовою;
- розуміти індивідуальні особливості автора оригіналу;
- пристосовувати свій талент до таланту автора

оригіналу;

– зберігати смисл оригіналу;

– зберігати привабливість оригіналу без шкоди його смислу;

– зберігати якість вірша в перекладі;

– змусити автора говорити так, як говорить сучасний англієць;

– не додержуватися кожного слова оригіналу, щоб не втратити його дух;

– не намагатися покращити оригінал.

Подібний імпресіоністський характер мала і перша книга в Англії, присвячена перекладацьким проблемам. У 1791 р. А. Тайтлер опублікував трактат «Есе в принципах перекладу», де він намагався конкретизувати загальні принципи перекладу, а саме: переклад повинен повністю передавати ідеї оригіналу; стиль та манера викладу перекладу повинні бути такими, як і в оригіналі; переклад повинен читатися так легко, як і оригінал. Перевага трактату А. Тайтлера полягає в тому, що, розбираючи кожен із цих принципів, він виокремлює деякі мовні особливості, які обумовлюють наявність певних перекладацьких труднощів.

Англійське перекладознавство початку ХІХ ст. відчувало вплив німецьких романтиків, які вважали, що завдання перекладача полягало в максимально точному передаванні оригіналу. М. Арнольд (1822–1869) англійський критик, філософ, поет, неодноразово зауважував, що перекладач повинен перенести читача в певну епоху та культуру оригіналу. Важливим для перекладацької практики першої половини ХІХ ст. було ствердження Ф. Шлеєрмахера про необхідність створення окремої «субмови», яка б використовувалася при перекладі художньої літератури з метою збереження особливостей оригінального тексту. Цю ідею підтримали багато англійських перекладачів: Ф. У. Н'юман, Т. Карлайл, У. Морріс.

Переклади У. Морріса відрізнялись умисною архаїчністю

та численними лінгвістичними особливостями оригіналу, що ускладнювало читацьке сприйняття. Т. Карлайл, перекладавши з німецької мови на англійську, багаторазово писав про майстерність німецьких перекладачів у передаванні краси іншої культури. Намагаючись наслідувати своїх німецьких колег, Т. Карлайл у власних перекладах максимально намагався зберегти конструкції німецької мови.

Магістральною перекладацькою тенденцією в Англії у XIX ст. була орієнтація перекладачів на оригінальний текст із максимально точним збереженням його лінгвістичних та культурних особливостей. Перекладач розраховував на певний культурний рівень читача, який був здатний оцінити та зрозуміти його естетичну позицію. Водночас оригінальний текст сприймався перекладачами як певний об'єкт краси. Умисно створюючи переклади з використанням архаїчної мови, що були розраховані на одиничного читача, англійські перекладачі імпліцитно нехтували ідеал загальної грамотності. Оскільки в Англії у XIX ст. у суспільстві читач-інтелектуал був великою рідкістю, то вищеописана позиція перекладачів була причиною відсутності інтересу читачів до перекладної літератури.

В Англії до кінця XIX ст. перекладали дуже мало та неохоче, приділялась увага лише класичним творам світової літератури. Займаючи провідну позицію у світі, Англія не розглядала переклад як можливий шлях збагачення власної культури. Подібна позиція сприяла знеціненню перекладної літератури. Незважаючи на те, що більшість англійських перекладачів орієнтувались у роботі над перекладами іноземних текстів на культуру та особливості оригіналу, що неминуче призводило до створення буквальних перекладів, проте в англійській перекладацькій практиці існували дещо інші уявлення про функції перекладної літератури. Так, англійський поет і перекладач Е. Фіцджеральд вважав, що переклад повинен наближувати оригінал до сприймаючої культури. Художній текст за допомогою перекладу повинен набути нового життя в

іншому мовному та культурному просторі.

У кінці XIX ст. під впливом економічної кризи, коли Англія вийшла за межі національної замкненості, то почала проявлятися цікавість до сусідніх конкуруючих держав. Особливий інтерес становили французька та російська літератури. Перекладаючи твори російських класиків, перекладачі використовували не російський оригінал, а французькі переклади, які були неякісними.

Домінуючою позицією XX ст. було ставлення до перекладацької діяльності як до процесу інтерпретації оригіналу, який завжди є причиною відтворення та перетворення. Ці трансформації відбувалися внаслідок двох, на той час популярних, перекладацьких концепцій: функціональної та формалістичної. У межах функціональної концепції переклад, що завжди виконує певну функцію, здійснювався з орієнтацією на сучасні культурні та політичні питання. У межах формалістичного підходу особливої уваги набув внутрішній лінгвістичний механізм перекладу, обумовлений виникненням різноманітних новаторських перекладацьких стратегій, що уможливають процес проведення експериментів над текстом оригіналу. Ключовою фігурою у розвитку цього напрямку став Езра Паунд (1885–1972), поет, письменник, перекладач та критик, який мав неймовірний вплив на розвиток англійської та американської літератури. Він перекладав зі старої італійської та провансальської поезії, твори античних авторів, китайської класичної лірики та п'єси японського театру, але використовуючи підрядники із архіву американського знавця Сходу Е. Феннолози.

Е. Паунд був прибічником вікторіанської епохи з властивою їй архаїчністю та буквалізмом. Саме поетичний текст він розглядав як одну з найбільш пригідних форм для реалізації модерністської естетики, коли перекладач вільно обирає твори, при перекладі яких можна експериментувати з формою, ритмом, римою та звуковою організацією.

Найбільш фундаментальні праці з теорії перекладу з'явилися в Англії у другій половині ХХ ст. Насамперед тут необхідно згадати книгу Т. Севорі «Мистецтво перекладу» (1952). У ній автор намагався розглянути широкий спектр перекладацьких проблем. Хоча лінгвістична основа цього дослідження була недостатньою, автору вдалося сформулювати низку положень, які далі розвивалися у працях з лінгвістичної теорії перекладу. По-перше, він розрізняє чотири види перекладу:

– досконалий – переклад суто інформаційних фразоголошень;

– адекватний – переклад сюжетних творів, де лише зміст важливий, а як він викладався, – неістотно;

– третій вид без назви – переклад класичних творів, де важливі і форма і зміст;

– близький до «адекватного» – переклад науково-технічних матеріалів, який є практично необхідним.

Шістдесяті роки ХХ ст. ознаменувалися появою власне лінгвістичних досліджень у сфері теорії перекладу. Мовна структура розглядалась як у формальному, так і семантичному плані, увага приділялася функціональній ролі мовних одиниць у різних ситуаціях спілкування. Одним із видатних представників цього часу є М. А. К. Хеллідей, для якого теорія перекладу – це частина зіставного мовознавства. Саме так він розглядає перекладацькі проблеми у своїх двох працях «Зіставлення та переклад» і «Зіставлення мов». На його думку, переклад покладений в основу будь-якого зіставлення мовних одиниць та структур. Таке зіставлення припускає контекстуальну еквівалентність зіставних одиниць, тобто можливість їхнього використання у перекладі одне для одного. Таким чином, термін «еквівалентність» стає центральним не лише для теорії перекладу, а й для зіставного мовознавства. М. А. К. Хеллідей пропонує таке визначення перекладу: переклад – це відношення між двома і більше текстами, що виконують однакову роль в

однаковій ситуації.

Велика увага у працях М. А. К. Хеллідея приділяється моделюванню самого процесу перекладу. Визначивши перекладацький процес як послідовний вибір еквівалентів на різних рівнях мовної ієрархії, він запропонував для опису цього процесу використовувати модель, яка правильно відображала його сутність, хоча і не обов'язково відповідала б реальним діям перекладача. М. А. К. Хеллідей розрізняє у процесі перекладу декілька етапів відповідно до рангів (рівнів) одиниць, якими оперує перекладач на кожному етапі. Спочатку – на рівні морфем – пропонують найбільш ймовірний еквівалент для кожної морфеми. Потім найбільш ймовірні еквіваленти обирають для одиниць більш високого рівня – ранг слів. При цьому еквіваленти на рівні морфем переглядають вже враховуючи лінгвістичне оточення. Подібна процедура повторюється на рівні словосполучень та речень. На основі такої моделі у процесі перекладу виокремлюються два етапи:

- вибір найбільш ймовірного еквівалента для кожної категорії або одиниці;

- модифікація цього вибору на рівні більшої одиниці на основі даних мови оригіналу.

Щодо інших представників англійських перекладацьких концепцій, то тут варто згадати імена Дж. Кетфорда, Дж. Ферса, П. Н'юмарка, М. Снелл-Хорнбі.

Список використаної літератури

1. Кальниченко О. А. Історія перекладу та перекладацької думки в Англії (ранній середньоанглійський переклад) / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вісник Житомирського державного університету. – 2006. – Вип. 27. – С. 50–54.

2. Кальниченко О. А. Історія перекладу та перекладацької думки в Англії XIV ст. / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вісник Житомирського державного університету. – 2006. –

Вип. 42. – С. 172–180.

3. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых : учебное пособие / В. Н. Комиссаров. – Москва : ЧеРо, 1999. – 134 с.

4. Коротченко Т. В. Краткий обзор подходов к переводческой деятельности в XIX и первой половине XX в. в Англии / Т. В. Коротченко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2012. – № 6 (17). – С. 70–74.

5. Памятники средневековой латинской литературы X–XII ст. / отв. ред. : М. Е. Грабарь-Пассек, М. Л. Гаспаров. – Москва : Наука, 1972. – С. 275–276.

6. Семенец О. Е. История перевода : учебное пособие / О. Е. Семенец, А. Н. Панасьев. – Киев : Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – 296 с.

7. Убоженко И. В. Зарубежное переводоведение. Великобритания : монография / И. В. Убоженко. – Москва : Р. Валент, 2014. – 236 с.

8. Cohen J. M. English Translators and Translations / J. M. Cohen. – London : Longmans, Green and Co., 1962. – P. 1–51.

9. Ellis R. The Middle Ages / R. Ellis // France P. (ed.) The Oxford Guide to Literature in English Translation. – Oxford : OUP, 2000. – С. 39–45.

10. Ellis R. British tradition / R. Ellis, L. Oakley-Brown // Baker M. (ed.); Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London ; New York : Routledge, 1998. – P. 333–346.

11. Gentzler E. Poetics of Translation / E. Gentzler // Baker M. (ed.) Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London ; New York : Routledge, 1998. – P. 167–170.

12. Pearsall D. Old English and Middle English Poetry / D. Pearsall. – London ; Henley ; Boston : Routledgeand Kegan Paul, 1977.

13. Translation. History. Culture : a sourcebook / [translated and edited by] André Lefevere. General editors : Susan Bassnett and

André Lefevere. – London ; New York : Routledge, 2003. – 182 p.

14. Theory and Practice in Language Studies. – Finland : Academy publisher, 2012. – Vol. 2, No. 1. – P. 77–85.

Міні-лексикон

Кельтська мова, германізований, сакральне письмо, буквалізм, глоси, куртуазна література, лицарський роман, валлійська мова, Вульгата, латинізми, вільний переклад, «субмова», «еквівалентність».

Питання для самоперевірки

- 1 Коли починається зародження перекладу в Англії?
- 2 Що вважають першим віршованим перекладом в Англії?
- 3 Опишіть перекладацьку діяльність короля Альфреда.
- 4 Які твори перекладав визначний письменник X ст. Ельфрік?
- 5 Чим характеризується перекладацький процес в Англії у XII–XIII ст.?
- 6 Що вважав філософ Роджер Бекон із приводу перекладу?
- 7 У чому полягає заслуга Джона Вікліфа в царині перекладу?
- 8 Якими перекладами прославився Джеффри Чосер?
- 9 Які зміни відбулися у перекладацькій сфері у XV ст. в Англії?
- 10 Чим відомий Вільям Кекстон?
- 11 Охарактеризуйте погляди англійського поета Дж. Драйдена на переклад.
- 12 Хто з учених XVIII–XIX ст. приділяв увагу перекладацьким проблемам?
- 13 У чому полягала магістральна перекладацька

тенденція в Англії у XIX ст.?

14 Якою була домінуюча позиція XX ст. щодо перекладу?

15 Чим характеризується перекладацька діяльність Езри Паунда?

16 Коли почали з'являтися фундаментальні праці з теорії перекладу в Англії?

17 Як М. А. К. Хеллідей розглядає перекладацькі проблеми?

Лекція 2

Історія та розвиток перекладу і перекладацьких концепцій у Німеччині

2.1 Початковий етап розвитку перекладацької діяльності

Наприкінці V – початку VI ст. на території Західної Римської імперії утворилося декілька варварських королівств під егідою германських правителів. В Італії та Іспанії домінували готи, потім – лангобарди, в Північній Африці – вандали, в Галії – франки. Однак у жодній завойованій германськими племенами римській провінції етнічний елемент не превалював над місцевим. Лише власне на території Германії він був домінантним, це територія сучасної Німеччини та частково території сучасних Голландії, Бельгії, Швейцарії та Австрії.

Процес формування феодальних відносин на цих землях відбувався повільніше, ніж у заснованих германцями варварських королівств. Вплив римської античної культури відчувався значно менше. Християнство виникло тут набагато пізніше, а латинська література існувала лише у тих регіонах, які колись були римськими провінціями. Історія власне Німеччини починається з 843 р., коли розпад імперії Карла Великого був закріплений Верденською угодою. Після нового розподілу у 870 р. у Каролінгській імперії виокремилася два державних утворення: Західнофранкське, що перетворилося на Францію, та Східнофранкське, яке пізніше перетворилося на Німеччину. Починаючи з X ст., можна згадати й про германську народність, яка говорила єдиною німецькою мовою, хоча і роздібленою на велику кількість діалектів, які іноді дуже сильно різнилися між собою.

Перші письмові пам'ятки, які можна віднести до німецької літератури, датуються VIII ст., є перекладами. Усі

вони мають сакральний характер. Насамперед це «Отче наш» та «Символ віри», що були перекладені німецькою мовою з латини. Центрами освіти та літературної діяльності у VIII ст. були монастирі, саме клірики створювали німецьку писемність на основі латинського алфавіту.

У Мондзейському монастирі був здійснений переклад Євангелія від Матвія, були перекладені одні з проповідей Блаженного Августина і трактат єпископа Ісідора Севільського «Про істинну віру» (кінець VIII ст.). Після готського перекладу Біблії переклад Євангелія від Матвія є найпершим із відомих перекладів біблійного тексту германською мовою. У кінці VIII ст. у Фульдському монастирі був створений латино-німецький глосарій. Аналіз цього словника засвідчує, що його створювали англосакси із Британії. Давньоанглійський вплив спостерігався і в інших письмових пам'ятках VIII–IX ст.

У Фульдї (близько 830 р.) була перекладена «Євангельська гармонія» Татіана. Цей твір Татіан у II ст. створив грецькою мовою. Пізніше його переклали латиною, а з латини – багатьма іншими мовами. Так, на основі прозаїчного перекладу виникла нова віршована література.

Таким чином, на початку розвитку німецької літератури не існувала література оригінальна, але вона існувала в усній формі у вигляді народної поезії. Єдиним пам'ятником «героїчної пісні» є «Пісня про Хільдебранда» (IX ст.).

Що стосується трактату «Ісідора», то текст оригіналу достатньо складний як у розумінні змісту, так і в розумінні його лексичної та синтаксичної складової, що робить переклад достатньо складним завданням навіть для розвиненої літератури. Перекладач, ім'я якого не відоме, не використовує механічне калькування, а пристосовується до законів своєї мови. Він достатньо широко використовує синонімію. Стиль перекладу «Ісідора» напрочуд розкутий для тієї ранньої пори.

Зіставлення фрагментів перекладу Євангелія від Матвія та «Ісідора» наводить на думку, що перший є копією

баварського перекладу, його перекладач відходить від латинського порядку слів, вводить невеликі ремарки в текст для надання чіткості та зрозумілості.

Переклад «Євангельської гармонії» Татіана належить до категорії перекладів буквалістських. Аналіз тексту перекладу засвідчує, що його виконували декілька перекладачів.

На кінець IX ст. література німецькою мовою (давньоверхньонімецькою та давньосаксонською у їх різноманітних варіантах) згасає, що пояснюється закінченням християнізації німецьких земель, унаслідок якої зникла необхідність використовувати народну мову для звернення та переконання.

У X ст. в Санкт-Галленському монастирі розгортається перекладацька діяльність Ноткера Губастого (Ноткера Німецького). На тлі нечисленних та малозначних німецькомовних перекладних та оригінальних творів діяльність Ноткера виділяється особливо яскраво.

Ноткер викладав у Санкт-Галленській монастирській школі, а згодом і керував нею. Одночасно він займався перекладами філософських, теологічних та природничо-наукових творів пізньої Античності та раннього Середньовіччя. Він переклав «Риторику» та «Категорії» Аристотеля, «Брак Філології і Меркурія» Марціана Капелли, «Утішання філософією» Боеція, «Буколики» Вергілія, псалми. Твори Аристотеля він перекладав не з грецької, а з латинського перекладу Боеція.

Ноткер коментував свої переклади, іноді додавав до тексту латинські слова, словосполучення і навіть цілі речення, супроводжуючи їх перекладами або тлумаченнями. Йому доводилося створювати багато нових слів для передавання понять, що були відсутні у німецькій мові. Він ввів у німецьку мову такі поняття, як «наука», «вчення», «знання», «наукове дослідження», «доказ», «субстанція», «буття», «досконалість» та інші. Така велика словотворчість дозволяє назвати його творцем

німецької науково-філософської термінології. До того ж Ноткер пішов шляхом створення власне німецьких слів, що виражали те чи інше поняття, а не транслітерував латинські слова. Серед словотворчих засобів, які він використовував, були афіксація, конверсія та словоскладання.

2.2 Особливості перекладу в епоху високого та пізнього Середньовіччя

У XII–XIII ст. у Германії відбулася низка історичних та культурних змін. У XIII ст. відбувається остаточне послаблення центральної імператорської влади. У середині століття імператорську корону отримали Габсбурги. Однак імператорський титул надавав лише номінальну владу. Реальна ж влада імператора деградувала до рівня удільного князя. Помітний вплив на культуру XIII ст. здійснили італійські походи Фрідріха I Барбароси (XII ст.) та хрестові походи. У цей час розширюється мережа шкіл. До престижних монастирських та соборних шкіл додаються парафіяльні, що були орієнтовані на малозабезпечені верстви населення. А в XIII ст. у зв'язку зі зростанням міст виникають численні міські школи. На цьому тлі активізуються літературна та перекладацька діяльності.

У XII–XIII ст. перекладали псалми, віршовані житія, апокрифи, проповіді. Переклади існували у формі переказів. У перекладі «Суми теології» Фоми Аквінського перекладач чітко дотримується латинського оригіналу, результатом чого є наявність численних словотвірних та синтаксичних кальок із латинської мови.

Теологічна та філософська німецька проза зазнала істотного впливу християнської філософської літератури, насамперед «Суми теології». Хоча основи науково-філософської термінології німецької мови були закладені ще Ноткером, традиція писати філософські трактати німецькою мовою не склалася – тут панувала латина. Повернення до німецької мови у

сфері теологічної прози відбувається лише у XIII ст., і в цьому разі знову велику роль відіграють переклади.

У XIII ст. починається новий етап у використанні німецької мови. Спочатку німецька ділова проза будувалася за зразком латинської. Німецька мова починає все активніше проникати у світську літературу, домінувальним жанром стає лицарський роман. Першими досвідами світських епічних творів німецькою мовою були переклади «Пісні про Роланда» (перекладач – клірик Конрад Регенсбургський). Хоча і переклад Конрада не є повноцінним, проте всі сюжетні перипетії збережені та віршований текст передавався також віршованим.

«Пісня про Александра» клірика Лампрехта (приблизно 1130 р.) є вільною обробкою французької поеми Альберіка де Безансона. У середньовічних обробках біографія Александра Македонського набула казковості. У Лампрехта з'являються і дидактичні елементи, а вся поема має виражено лицарський характер. Не уник впливу і найвідоміший лицарський поет Вольфрам фон Ешенбах (1170?–1220 рр.). Його «Парцифаль» є дуже близьким до роману Кретьєна де Труа «Персеваль, або сказання про Грааль». Поема «Вілলেখальм» також є переробкою французької героїчної поеми «Алісканс».

Один із найвеличніших поетів лицарського жанру Гартман фон Ауе здійснив вільні переклади віршованих романів Кретьєна де Труа «Ерек» та «Івейн», акцентуючи увагу на таких чеснотах, як любов, відданість та відважність. Повість Гартмана «Григорій», головною темою якої є релігійне зречення, перероблена з французької «Життя папи Григорія». Із повністю самостійних творів відома його поема «Бідний Генріх» та вірші. Гартман вважався зразковим стилістом. Можливо, якусь роль у становленні Гартмана як стиліста відіграла його робота над перекладами французьких образів.

Не уникнув французьких впливів, мабуть, найвизначніший лицарський поет Вольфрам фон Ешенбах (1170?–1220 рр.). Його «Парцифаль» близький до роману

Кретьєна де Труа «Персеваль, або сказання про Грааль». Ще одна його поема «Вілলেখальм» також бере свій початок від французького зразка – вона є переробкою французької героїчної поеми «Алісканс».

Французький вплив можна простежити й у майстра куртуазного роману німецькою мовою Готфріда: його роман «Тристан» є творчою переробкою роману «Тома», що був написаний англо-норманським діалектом. Дослідники зазначають, що цей роман має несподіваний для куртуазного роману іронічний відтінок, що свідчить про бюргерське, а не лицарське походження поета. Кохання Трістана та Ізольди Готфрід змальовує як земне, чуттєве, відокремлюючи його від доленосної, містичної основи.

У XIII ст. Конрад Вюрцбургський – останній видатний куртуазний епічний поет, здійснює переробку «Роману про Трою» Бенуа де Сент-Мора у вигляді віршованого роману «Троянська війна», але ступінь його вільності у перекладанні оригіналу вже дуже великий. Якщо німецький куртуазний роман та епос походили від французьких, то у творчості мінезингерів виявляється значно менше іноземних впливів.

Переживши свій розквіт у XIII ст., лицарський роман почав поступатися іншим жанрам, насамперед бюргерській літературі. Але й остання віддала данину куртуазним захопленням: мандрівний поет Шрікер написав роман на мотиви циклу про Артура «Даніель із Квітучої долини» і заново попрацював над німецьким перекладом «Пісні про Роланда», яку виконав Конрад.

У XIV ст. відбувається процес економічного і культурного укріплення міст, розвиток освіти, виникають університети у Празі, Відні, Гейдельберзі, Кельні, Лейпцигу. Залучення бюргерства до літератури, виникнення книгодрукування, поява багатьох вчених осередків – усі ці явища створювали благодатну основу для перекладацької творчості. Переклади цього періоду є значно ближчими до

сучасного розуміння перекладу, ніж переклади попереднього століття. В основному перекладають із латини та французької.

У XIV ст. ми вже спостерігаємо переклади античних авторів. Генріх із Мюгельна, відомий насамперед як байкар та автор пісень, був також і перекладачем: перекладав історичні анекдоти Валерія Максима (I ст.), а також деякі античні твори.

Поема «Правила кохання» Еберхарда Керсне була побудована на основі латинського трактату Андрія Капеллана. Великою популярністю користувались шахові алегорії, джерелом яких була книга латиною Якова Кессолійського. Згодом вона була перекладена німецькою мовою Генріхом фон Берінгеном. Найвідомішою книгою на той час була «Книга про шахи» Конрада із Аммепахузену. Його книга поєднує переклад і доповнення самого Конрада, які він брав із багатьох творів різноманітних авторів і безпосередньо із своїх життєвих спостережень.

Одне з найхарактерніших явищ XIV ст. – розвиток та поширення прози німецькою мовою. Вельможні пані Єлизавета Нассау-Саарбрюкенська та графиня Елеонора Австрійська – перші жінки-перекладачки в історії перекладу, виконували переклади і французьких лицарських романів «Понт і Сидонія», «Гуг Шаплер» та інші. Переклади ці були достатньо вільними.

У XIV ст. був виконаний анонімний переклад Біблії. Відбулося це всупереч едиктам, які забороняли перекладати Біблію народними мовами. Цей переклад був надрукований у 1465 р. у Страсбурзі Ментліном, і це була перша друкована Біблія німецькою мовою. Але переклад був дуже важким, містив велику кількість кальок із латини. З усіма своїми недоліками цей переклад був провісником Реформації.

Предвісниками Ренесансу були переклади книг з описом подорожей та паломництв. У кінці XIV – початку XV ст. були перекладені книги Мандевіля та Марко Поло.

Починаючи з XIV ст., на розвиток німецької мови почала впливати канцелярська проза, що сприяла нормалізації мови та

укріпленню його стилістики. На чолі канцелярій були освічені люди того часу, серед яких – і перекладачі. Так, наприклад, Йоганн фон Ноймаркт переклав один із релігійно-філософських трактатів і переклав на основі латинських прикладів «Житіє Святого Ієроніма». Необхідно зауважити, що до середини XV ст. переклади, які виконували діячі канцелярій, були переважно наслідуваннями-переказами.

У кінці XIV – початку XV ст. відбувається становлення «високого стилю», основним носієм якого була перекладна література та оригінальна література німецьких гуманістів. Перекладачі створювали свій стиль за рахунок максимально близького наслідування синтаксису оригіналів.

Новий період в історії німецького перекладу починається в XV ст., коли з'являються численні переклади з латини різних жанрів. Провідну роль серед них займали переклади релігійних текстів, потім йшли наукові та художні. Перекладачі в цей час були анонімними та малопомітними літературними особистостями.

2.3 Переклад за часів Реформації, Просвітництва та Романтизму

Від Мартіна Лютера починається справжня Реформація. Усе своє життя Лютер вивчав Біблію. Він рішуче виступав проти окремих методів діяльності церкви. Разом із групою вчених Лютер із 1521 до 1534 р. працював над своїм перекладом. Лютерів переклад німецькою мовою грецької версії Нового Заповіту було опубліковано у 1522 році. Повністю переклад Біблії вийшов 1534 року у Віттенберзі. Біблія Лютера була першим прямим перекладом Святого Письма з мов оригіналу – грецької і гебрайської – на сучасну мову, при цьому бралася до уваги й Вульгата Ієроніма.

У перекладі Лютера унікально усвідомлюється процес формування сучасної новонавісхідної мови, а також

становлення такого значення великого перекладу, яке можна позначити як рубіжне: з одного боку, цей переклад виходить із сучасної йому реальності мови, синхронії, з іншого ж – демонструє її становлення, діахронію.

Однак Лютер настільки дорожив формою Святого Письма, що волів іноді «ламати німецьку мову, аніж відступитися від Слова Божого». Таким чином Лютер ніби визначив зону конфлікту між обов'язковою відповідністю і необхідною свободою форми перекладеного сакрального оригіналу, поклавши початок розвитку теорії перекладу в Німеччині та значно збагативши її в цілому світі на багато прийдешніх віків.

Закликаючи дотримуватися канонічної повноти і точності передачі змісту оригіналу, Лютер прагнув зробити мову перекладу такою, щоб вона була зрозумілою будь-якій людині, тобто орієнтуватися на норми загальнонародної мови.

Німецькі граматики XIV ст. ґрунтувалися на перекладах Лютера, він залишався літературною нормою аж до появи в XIX ст. словника В. Грімма. Мова його перекладу – проста, ясна, зрозуміла кожному, ця мова – жива. Переклад Біблії Лютером став зразком її перекладу іншими мовами – шведською, датською, словенською та ін.

Після Лютера вивчення проблем перекладу та самої можливості здійснювати переклад переживає не найкращі часи. У міру повільного послаблення позицій латинської мови приблизно у XVII ст. вивчення проблем перекладу дещо пожвавилось. Переклад у цей час є лише специфічна форма наслідування. Сам процес перекладу розглядається як непогана форма навчання мов, тобто залишається лише засобом досягнення відомої мети.

Класиками німецького перекладу та перекладознавства цього періоду стали М. Опіц (1597–1639) та Ю. Г. Шоттель (1612–1676). М. Опіц заявляв, що німецька мова вже стала повноцінною літературною мовою; вона нічим не поступається

в поетичному та ораторському стилях іншим мовам. Метою перекладу для Ю. Шоттеля було «онімечення» змісту за рахунок власних мовних засобів вираження. Він сформулював чіткі граматичні та стилістичні правила, водночас він зберігав за перекладом мовнозбагачувальну функцію.

Дискусія про «вірність» та «вільність» у перекладі спалахує лише в епоху Просвітництва. І якщо Й. К. Готтшед вимагає від перекладача лише того, щоб він «не був прихильником парафрастичного перекладу та інтерпретатором», а прагнув насамперед неухильно дотримуватися правил мови, то це свідчить лише про неважливість для нього зв'язку між мовною формою оригіналу і його когнітивним змістом. Перекладач розглядався як той, хто просто замінює одні знаки іншими, а сам переклад – як суто математична операція.

Представником епохи раннього Просвітництва був відомий письменник, культурний діяч та перекладач – Йоганн Кристоф Готтшед. Свої основні принципи перекладу пояснював він у трактатах: «Критичне поетичне мистецтво» (1730), «Детальне ораторське мистецтво» та «Художня майстерність письменника». Дослідження цих принципів є актуальним у наш час, тому що ці принципи в подальшому сприяли розвитку перекладацької думки Німеччини.

Й. Готтшед, як і його дружина Луїза Адельгунде, активно займався перекладацькою діяльністю. Серед його перекладів із французької та англійської мов можна знайти твори Д. Аддісона, Д. Драйдена, Расіна та Лейбніца. У цих перекладах йдеться про наукові та філософські трактати і драми. Крім того, його переклади не мали ніякого теоретичного значення, вони ілюстрували лише його систему виховання.

За часів Й. Готтшеда при перекладі робилася перебудова форми системи думок, що були виражені в оригіналі, мовою перекладу. Тому переклад як процес зміни форми повинен був відповідати як правилам рідної мови, так і законам поетичного мистецтва.

Свої власні погляди на переклад Й. Готтшед представив у коментарі до твору Горація «Мистецтво поезики». Незважаючи на численні переклади своїх сучасників твору Горація англійською та французькою мовами, Й. Готтшед із великими зусиллями сам зробив переклад цього твору німецькою мовою. Класичний латинський приклад показово стояв попереду перекладу. В рамках трактату залишився переклад твору Горація як єдина велика спроба перекладу.

Й. Готтшед визначив для перекладу два основних правила, незважаючи на те, з якої мови був зроблений переклад:

- перекладач не повинен свій текст інтерпретувати;
- переклад повинен відповідати німецькій мові настільки точно, наскільки це можливо.

Принцип перекладу для Й. Готтшеда полягав у тому, що перекладач повинен свою роботу перевіряти та вдосконалювати «...до тих пір, поки він не зробить оригінал настільки подібним, наскільки це можливо». Цьому принципу підпорядковувалися чотири основних правила, які він визначив для перекладачів:

- не вибирай для перекладу текст чи мову, з якою чи з яким не зможеш впоратися;
- не намагайся гарно перекласти всі слова, а навпаки намагайся передати правильний зміст та повне значення кожного речення, що перекладаєш;
- перекладай все тим виразом, щоб в твоїй мові звучало знайомо і було їй властиво;
- зберігай, наскільки це можливо, всі фігури, як загальні вирази, так і частини оригіналу.

Й. Готтшед розглядав переклад як із негативного, так і з позитивного боку, докладно доводячи в своєму трактаті «Критичне поетичне мистецтво», що погані переклади не лише не дали розвитку для німецької літератури, а й навіть нашкодили їй, тому що іншомовні оригінали не відповідали правилам поетичного мистецтва.

Поетом, що через свої так звані переклади та поезію, що, на думку Й. Готтшеда, псували поетичний смак, був Бертольд Хайнріх Брокес, якого Й. Готтшед часто критикував у своєму трактаті. Це здавалося відбувалося кожен раз, коли були порушені правила Й. Готтшеда. Йому дорікали за те, що твір Маріноша «Смерть дитини» він переклав бездушно. Подібно до цього перекладу погано переклав Брокес і твір Томсона «Пори року». Взагалі Й. Готтшед докоряв йому за те, що він погано та неохайно володів пером. На його думку, Брокес настільки закохався в цей вид віршів, що він готові твори іноземців, які були написані правильним, із точки зору Й. Готтшеда, віршем, таких як «Пори року» Томсона, «Спроба людини» Поупа, переклав спотвореною поезією.

Критика Й. Готтшедом перекладів мала не лише негативний характер, він абсолютно визнавав заслуги в цій сфері, коли твори збігали з його теорією поетичного мистецтва. Одним із таких перекладачів, наприклад, чию роботу Готтшед майже вихваляв, був Мартін Опіц. Й. Готтшед мотивував цю похвалу досконалістю оригіналу. Основний сюжет визначався ним насамперед двома великими видами (передусім героїчна пісня та драма). Результатом незрозумілих наслідувань іншомовних форм та особливостей була, на думку Й. Готтшеда, широка загибель мови, яку він виявляв не лише в «Художньому мистецтві». Загибель мови виявлялася передусім у нестримних іншомовних словах на французький кшталт у німецькій мові.

Швейцарець І. Брейтінгер, що спочатку поділяв позицію німця Й. Готтшеда щодо перекладу і ролі перекладача, раптом виривається з рамок такого механістичного підходу. Саме проблема перекладу метафор, прислів'їв, приказок раптом чітко дала йому зрозуміти, що таке внутрішній взаємозв'язок між формою та змістом. І це розуміння привело до того, що знову постало питання не лише про відповідність об'єктивному змісту оригіналу, а й про відповідність форми та виду останнього.

Розглядаючи переклад у Німеччині, необхідно завжди враховувати, що саме для цієї країни переклад був способом формування літературної мови як такої, а також могутнім засобом формування єдиної нації. У Німеччині більше, ніж у будь-якій іншій країні, друкували публікації з питань теорії перекладу і робили переклади. Німецька традиція як фундамент перекладознавства визначає принцип, відповідно до якого ні теорія перекладу, ні самі переклади не можуть бути відірвані від історичних умов, за яких вони створювалися. Ніде більше переклади так безапеляційно не розглядали і не визнавали за невід'ємну частину національної літератури.

Заслугою Й. Гердера стало вироблення лінгвістичних передумов теорії філологічної вірності оригіналу, яка утвердилася у подальшому романтизмі. Мова у нього набуває пізнавальної функції, коли думка і форма здійснюють її лише в нерозривній єдності. За цієї умови переклад стає неможливою спробою наслідування чогось такого, що наслідувати неможливо. Й. Гердер був тією людиною, яка робила історичну адекватність перекладів найвищим принципом перекладацької діяльності, принципом, який залишається основним і надалі, хоча часто робилися спроби його «творчого видозмінення».

Для прагматики раннього романтизму Ф. Шлегеля основною проблемою перекладу була історична диференціація оригіналу в момент виникнення перекладу. Оскільки історія, а разом із нею люди та мова, знаходяться в процесі постійних змін, то переклад взагалі не може створити «ідентичний твір». Переклад може лише відсилати до чогось, але ніколи не може копіювати. Крім того, він лише виражає актуальне розуміння перекладачем оригіналу, оскільки «об'єктивного» розуміння для романтиків не існувало.

Набагато більше зорієнтовані на повсякденну перекладацьку практику зауваження стосовно проблеми перекладу, висловлені А. В. Шлегелем. Він підносить відповідність форми оригіналу до основного принципу

перекладу. При цьому він припускає можливість порушення правил граматики мови перекладу, коли, за цієї умови, може бути якнайкраще збережена поетична форма мови оригіналу.

А. В. Шлегель разом із Л. Тіком здійснив переклад творів У. Шекспіра, Шлейєрмахер переклав Платона; переклади, зроблені Гете, займають цілий том у його академічному зібранні творів: це Дідро, Вольтер, Расін, італійські, англійські, іспанські автори. У своїй триступеневій класифікації видів перекладу – свого роду їх історичної «Табелі про ранги» – він визначає підрядковий переклад як «вищий і останній» щабель, якого може досягти народ.

В умовах культурного і політичного лібералізму теорія перекладу в першій половині ХІХ ст. досягла свого найвищого розквіту. Однак уже у другій половині століття цей процес був припинений через постійно зростаючу «матеріалізацію» життя суспільства і посилення «національного» елемента у свідомості його громадян. І якщо Ф. Ніцше основним принципом перекладу визначав історичну «вірність», а одним з аспектів уважав передавання «темпу стилю», то У. Вілламовіц-Меллендорф у своїй праці «Що таке переклад?» намагається визначити завдання й основні принципи «післягетівського» періоду. Їхня суть полягає в такому вислові: «Необхідно нехтувати буквою і наслідувати дух, перекладати не слова і речення, а думки і почуття. Оболонку потрібно змінити, а зміст залишити». У цій точці зору відображаються думки багатьох дослідників у галузі перекладу. Ігнорувати букву і наслідувати дух – цього вимагав ще Клопшток. Перекладати не слова і речення, а сприймати та передавати думки й почуття. У. Вілламовіц-Меллендорф «відмовляється» від поглядів Гердера і всієї епохи Гете, він закликає зберегти твір мистецтва в перекладі в єдності матерії і форми.

На початку ХХ ст. Ш. Георге порушував питання про відновлення поетичної мови і підняв у своїх власних перекладах збереження форми й образу до рівня одного з головних

принципів лірики. Прихильником такої концепції був і В. Бенямін. Естетичному постулату, відповідно до якого не лише зміст є основним, відповідає вимога Беняміна, щоб переклад значною мірою відмовився від передавання голого змісту. Він виходить із наявності такої собі понад історичної спорідненості всіх мов, належності в них такого первісного стану, який нині репрезентується в самій можливості перекладання з однієї мови на іншу. В усіх них є певне загальне зерно, яке виявляється у взаємодоповненні інтенцій. Згодом проблема можливості здійснити переклад висвітлена у працях Х. Ортега-і-Гассета, П. Валері, Е. Карі.

Сучасне перекладознавство стає менш лінгвістичною, але більш синергетичною наукою, яка істотно збагачується знаннями з дидактики, герменевтики, психології, соціології, літературознавства, культурології та гендерних досліджень, а також з математики, кібернетики, інформатики.

Список використаної літератури

1. Кальниченко О. А. Історія перекладу та думок про переклад у текстах та коментарях : навч. посіб : Ч. 1 / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін. – Харків : Вид-во НУА, 2005. – 132 с.
2. Концидайло Р. В. Погляди Й. К. Готтшеда на переклад у його трактатах / Р. В. Концидайло // Вісник Житомирського державного університету. – 2007. – Вип. 34. – С. 178–180.
3. Гете И. В. Западно-Восточный Диван / И. В. Гете. – Москва : Наука, 1988.
4. Семенец О. Е. История перевода : учебное пособие / О. Е. Семенец, А. Н. Панасьев. – Киев : Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – 296 с.
5. Kloepfer R. Die Theorie der literarische Übersetzung. Romanisch-deutscher Sprachbereich / R. Kloepfer. – München : Fink, 1967.

6. Lapide P. Ist die Bibel richtig übersetzt? 2 Bde / P. Lapide. – Gütersloh : Gütersloher Verlagshaus, 1992.

7. Sdun W. Probleme und Theorien des Übersetzens in Deutschland vom 18. bis 20. Jahrhundert / W. Sdun. – München : Hueber, 1967.

8. Baumann B. Oberhe B. Deutsche Literatur in Epochen. – Munchen, 1985. – 238 s.

9. Huber T. Studien zur Theorie des Übersetzens im Zeitalter der Deutschen Aufklärung 1730–1770. – Verlag Anton Haim. Menschenheim an Glan, 1968. – S. 1–32.

Міні-лексикон

Калькування, афіксація, конверсія, християнізація, апокриф, лицарський роман, переклади, героїчна поема, віршований роман, куртуазний роман, бюргерське походження, мінезингери, «високий стиль», гебрайська мова, «онімечення», механістичний підхід.

Питання для самоконтролю

1 Якими подіями характеризується початок історії власне Німеччини?

2 Назвіть перші письмові пам'ятки, які відносять до німецької літератури?

3 Яка діяльність розгорталася в Мондзейському та Фульдському монастирях?

4 Охарактеризуйте перекладацьку діяльність Ноткера Губастого.

5 Які історичні та культурні зміни відбулися в Німеччині у XII та XIII ст.?

6 Назвіть домінуючий жанр у німецькій літературі XIII ст. і твори цього жанру, що перекладалися.

7 Які твори належать до перекладацької спадщини одного з найвеличніших поетів лицарського жанру Гартмана фон Ауе?

8 У творах яких німецьких культурних діячів простежується французький вплив?

9 Чим характеризується перекладацький процес у Німеччині в XIV ст.?

10 Опишіть перекладацьку діяльність М. Лютера та основні його принципи перекладу.

11 У чому полягала дискусія про «вірність» та «вільність» у перекладі в епоху Просвітництва?

12 Якими були погляди швейцарця І. Брейтингера щодо перекладу і ролі перекладача?

13 У чому полягали думки Й. Готтшеда на переклад?

14 Чим характеризувався переклад у Німеччині у XVIII–XIX ст.?

15 Охарактеризуйте погляди Й. Гердера на переклад.

16 Назвіть основних перекладачів у період романтизму.

17 Чим характеризується історія перекладу другої половини XIX ст.?

18 Які зміни в історії перекладу трапилися на початку XX ст.?

Лекція 3

Історія перекладацької діяльності в США

Історія перекладацької діяльності в США набагато коротша, ніж історія перекладу в європейських та азійських країнах, оскільки це відносно молода держава, яка утворилася у XVII ст. Історія перекладу безпосередньо пов'язана з літературою, що створювалася в США та на території колишніх колоній.

В епоху колонізації (1607–1765) панують пуританські ідеали, патріархально-набожні нориви, тому рання американська література характеризується переважно богословськими творами та церковними гімнами. Прозаїчна література того часу змальовувала подорожі та історію розвитку колоніального життя.

Другий період північноамериканської літератури (1760–1790 рр.) охоплює революцію та відрізняється розвитком публіцистики та політичної літератури. Провідними письменниками з питань політики були одночасно і державними діячами: Семюел Адамс, Патрік Генрі, Томас Джефферсон, Александр Гамільтон, Дж. Стрей та інші.

Третій період охоплює всю північноамериканську літературу XIX ст. «*Sketch-book*» Вашингтона Ірвінга стала початком напівфілософської, напівпубліцистичної літератури. Тут особливо чітко відобразились американські риси американців – їхня практичність, утилітарна мораль та наївний життєрадісний гумор, що сильно відрізнявся від саркастичного понурого гумору англійців. Американська література почала сприйматися як незалежна від англійської. Відмежування від Європи відбувалося в тісному контакті зі старим континентом. Для багатьох американських письменників того часу пошук власної ідентичності полягав, зокрема, у тривалих перебуваннях в Європі. До письменників, які в своїх пошуках нового звертаються до теми Європи (*European theme*), належать

Бенджамін Франклін, Вашингтон Ірвінг, Джеймс Фенімор Купер, Натаніель Готорн, а також письменники «втраченого покоління», які під час і після Першої світової війни виїздили до Європи. Для Генрі Джеймса, який довгий час проживав в Англії, відношення до Європи стало основною темою творчості. Протилежним сюжетним напрямком є численні твори літератури США, присвячені досвіду переселенців з Європи, які потрапили до Америки.

Перекладацька діяльність весь час в США мала відносно скромні масштаби. Проте саме у Сполучених Штатах раніше багатьох інших західних країн з'явилися перші праці, в яких науковці вивчали переклад з лінгвістичної точки зору. Частково цьому сприяв інтерес американських лінгвістів до вивчення безписемних мов, за якого мовознавець-етнограф, який не знав мови, що досліджувалася, за допомогою інформантів намагався отримати переклад окремих одиниць та висловлювань для того, щоб скласти уявлення про словниковий склад та граматичну будову нової мови. З цим напрямом дослідження пов'язані статті про переклад, що з'явилися на початку 50-х рр. XX ст. у журналі «International Journal of American Linguistics». На особливу увагу серед них заслуговує стаття Ч. Ф. Вегліна «Багатосхідчастий переклад» (1954), в якій автор пропонував складну 8-східчасту процедуру удосконалення перекладу, одержану за допомогою інформанта.

Про нову хвилю зацікавленості американських лінгвістів у перекладі свідчить і опублікована в тому самому журналі стаття Дж. Касагранде «Цілі перекладу». Постулюючи, що характер перекладу визначається його ціллю, автор пропонує розрізняти чотири види перекладу: прагматичний, естетично-поетичний, етнографічний, лінгвістичний. Він також сформулював поняття «абсолютної еквівалентності» як забезпечення ідентичної реакції читачів перекладу і пропозицію перевірити еквівалентність перекладу за реакцією на нього інформантів.

Збірка “On Translation” відіграла важливу роль в історії формулювання лінгвістичної теорії перекладу. У ній міститься стаття Р. Якобсона «Про лінгвістичні аспекти перекладу», в якій науковець виокремив такі постулати своєї концепції:

Значення вербального знака являє собою переклад іншими знаками, які більш повно експлікують це значення. Звідси випливає, що будь-яке перетворення одних знаків на інші – це свого роду переклад.

Значення знака може перекладатися іншими знаками тієї самої мови, знаками іншої мови або знаками іншої невербальної системи. Тому необхідно розрізняти три види перекладу: внутрішньомовний, міжмовний і міжсеміотичний.

При всіх видах перекладу значення вихідного знаку або повідомлення не повністю збігається зі значенням знаків (повідомлень), що його інтерпретують. Звідси випливає, що еквівалентність перекладу оригіналу не означає тотожність їхнього змісту.

Еквівалентність змісту за наявності певних відмінностей – це основна проблема мови та мовознавства. Будь-яке зіставлення двох мов припускає вивчення можливостей їхнього взаємного перекладу.

Особливості перекладацької діяльності повинні бути об’єктом пильної уваги мовознавців.

У підсумку Р. Якобсон навів низку прикладів труднощів перекладу у зв’язку з відмінностями в елементах змісту. Велику евристичну цінність мав його висновок, що мови відрізняються одна від одної не тим, що вони можуть виразити, а тим, що в них обов’язково повинно бути виражено.

Неабиякий вплив на розвиток лінгвістичної теорії перекладу не лише в США, а й в усьому світі здійснив визначний американський лінгвіст Ю. Найда. Юджин Найда – засновник теорії динамічної еквівалентності перекладу Біблії. Він написав низку книг і статей, в яких розглядалися важливі аспекти перекладацької діяльності. Найголовнішу роль у

розвитку лінгвістичного перекладознавства відіграла його книга «До науки перекладати», опублікована в 1964 р. (Nida E. *Towards a Science of Translating*, 1964). Книга присвячена проблемам перекладу Біблії, а також низці організаційних проблем. Проте основна частина книги містить вивчення фундаментальних питань теорії перекладу, що виходять далеко за межі специфіки перекладів Біблії.

Велике значення для подальшого розвитку лінгвістичної теорії перекладу мала концепція перекладацької еквівалентності Ю. Найди. Він пропонує розрізнити два види еквівалентності: формальну та динамічну. Формальна еквівалентність орієнтована на оригінал та має на меті забезпечити можливість безпосереднього зіставлення різномовних текстів. Динамічна еквівалентність орієнтована на реакцію Рецептора і намагається забезпечити рівність впливу на читача перекладу. Це передбачає адаптацію лексики та граматики, щоб переклад звучав так, як автор написав би іншою мовою. Симпатії автора цієї концепції безперечно на боці динамічної еквівалентності. Завданням перекладу Ю. Найда вважає створення мовою перекладу «найбільш близького природного еквіваленту» («the closest natural equivalent») тексту оригіналу. Очевидно, що формально-еквівалентний переклад не може бути природним, а найбільша близькість визначається рівністю реакції рецепторів, що передбачається лише за динамічної еквівалентності.

Перекладацька школа Ю. Найди склалася під впливом його лінгвістичних поглядів та багатолітньої практичної діяльності у сфері перекладу Біблії. Робота над перекладом Біблії змусила науковця звернути свою увагу на проблеми передавання під час перекладу комунікативного ефекту оригіналу, його прагматичного впливу на рецептора. Ще однією особливістю перекладацької школи Ю. Найди є акцент на культурно-етнічному аспекті перекладу. Перекладачі з Американської біблійської спільноти виконували переклади Біблії мовами численних племен, що жили у віддалених районах

Африки та Американського континенту у відносно культурній ізоляції від усього світу. Тут мала місце культурна адаптація тексту при перекладі. Так, оскільки жителі тропіків ніколи не бачили снігу, то вираз «білий як сніг» перекладався як «білий як пір'я чаплі». Таким чином, принцип динамічної еквівалентності доповнюється вимогою істотної адаптації перекладу, що підсилює культурно-етнічні відмінності між народами та недооцінює здатність людини засвоювати елементи чужої її культури, розуміти, що інші люди можуть мати інші звичаї, жити в інших умовах і т. д.

Американське перекладознавство 80-х рр. ХХ ст. характеризується більш широким підходом до перекладацької проблематики. Перекладознавці в цей час спираються на праці зарубіжних авторів, дискутують із ними, дають оцінку їх теоріям. Найбільш серйозною перекладацькою роботою цього часу вважається книга С. Басснетт «Перекладацькі дослідження». Слідом за Р. Якобсоном вона виокремлює три види перекладу: перефразування, власне переклад і трансмутація. Описуючи процедуру перекладу, С. Басснетт дотримується концепції Ю. Найди, доповнюючи її детальним описом дій перекладача при виборі варіанта перекладу. На її думку, необхідно розрізняти еквівалентність семантики та еквівалентність соціальних функцій. Вона стверджує, що еквівалентність являє собою не тотожність, а діалектичне співвіднесення між знаками та структурами в текстах і навколо них.

С. Басснетт запропонувала класифікувати історію перекладознавства не за періодами, а за напрямками і виокремила низку таких тенденцій.

Насамперед у Давньому Римі виявилися дві протилежні тенденції. З одного боку, розвивався «вільний перехід»: читачам був доступний грецький оригінал, а перекладач намагався здійснити гідний переклад. З іншого боку, перекладачі Біблії надавали перевагу дослівності, оскільки зміна навіть одного прийменника могла б викликати звинувачення в ересі. Наступна

тенденція в перекладі пов'язана з формуванням нових європейських мов. Тут у перекладах відзначаються численні наслідування та запозичення як засіб збагачення стилю та мови. У той самий час спроба використати класику для утвердження національних мов, що було характерним для епохи Відродження, призвело до багатьох вільностей у перекладі. Перекладач усвідомлював себе не посередником, а революціонером, діячем культури, який вирішує свої власні завдання, які іноді не були безпосередньо пов'язані з оригіналом, що перекладався.

Окремий напрям становить «прикрашальний переклад», особливо поширений у Франції XVIII ст., коли перекладачі перебудовували по-своєму, «поліпшували» твори авторів, які перекладали згідно з вимогами «гарного смаку». З інших напрямів теорії перекладу можна згадати тенденції, які Баснетт називає «романтизмом» і «постмодернізмом». Прихильники таких концепцій (брати Шлегелі, Ф. Шлеєрмахер, Т. Карлейль, В. Морріс, В. Беньямін), підкреслюючи роль перекладів у розвитку літератури та культури народу, обстоювали збереження дивності, чужорідності мови перекладу, які свідчили про новизну, належність до іншої культури.

Прагнення охопити широкий спектр перекладацьких проблем є характерним для робіт із теорії перекладу в США у 80-ті рр. Про це свідчить збірка «Перекладацький спектр» (1981 р.). Вона містить 18 статей, присвячених як теоретичним, так і практичним питанням перекладу з різних мов. У ній розглядаються питання проблем перекладу художніх, гуманітарних, класичних текстів, переклади пісень і драматургічних та поетичних творів, питання, пов'язані з використанням комп'ютера, недоліки під час вивчення іноземних мов в університетах США та помилки перекладу, обумовлені поганим знанням іноземної мови. У теоретичному плані найбільший інтерес становить стаття «Переклад і подібність» С. Росса. Він стверджує, що існує подібність

перекладу оригіналу, яке допускає чотири різних трактувань.

Існує якийсь єдиний твір, що міститься у тексті і який впливає з цього тексту або намірів автора.

Переклад – це складний процес, що відбувається під впливом багатьох факторів. Неможливо еквівалентно передати все, що міститься у творі.

Переклад – це евристичний процес, спроба перекинути міст між різними епохами та світами, тому об'єктивного перекладу не існує.

Переклад – це різні форми висловлювання про оригінал, які співвідносяться з ним у пропорції «багато до одного». Немає ідеального перекладу, але переклад може бути чудовим або невдалим відповідно до певних критерій.

Підбиваючи підсумок, необхідно зазначити, що американські перекладознавці зробили істотний внесок у розвиток науки про переклад.

Список використаної літератури

1. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых : учебное пособие / В. Н. Комиссаров. – Москва : ЧеРо, 1999. – 134 с.

3. Bassnett Susan Translation Studies / Susan Bassnett. – 3rd edition. – London ; New York : Routledge, 2002. – 176 p.

4. Casagrande J. B. The Ends of Translation // International Journal of Applied Linguistics / J. B. Casagrande. – IRAL. – 1954. – Vol. XX, No. 4. – P. 335–340.

5. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation // Harvard Studies in Comparative Literature / R. Jakobson. – Edited by R. A. Brower. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1959. – P. 232–239.

6. Nida E. A. Towards a Science of Translating : With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating / E. A. Nida. – Leiden : E. J. Brill, 1964. – 331 p.

Міні-лексикон

Пуританські ідеали, письменники «втраченого покоління», інформант, «абсолютна еквівалентність», формальна еквівалентність, динамічна еквівалентність, культурна адаптація, «прикрашальний переклад», подібність перекладу.

Питання для самоконтролю

- 1 Коли починається перекладацька діяльність у США?
- 2 Охарактеризуйте 3-й період американської літератури.
- 3 Де з'явилися перші праці, в яких науковці вивчали переклад із лінгвістичної точки зору?
- 4 Назвіть статті, присвячені проблемам перекладознавства на початку 50-х рр. ХХ ст.
- 5 Які види перекладу виокремлює Дж. Касагранде?
- 6 Перелічіть постулати концепції Р. Якобсона щодо перекладу.
- 7 Чия книга відіграла найголовнішу роль у розвитку лінгвістичного перекладознавства?
- 8 Яким чином переклад Біблії вплинув на лінгвістичні погляди Ю. Найди?
- 9 Поясніть сутність явища «культурна адаптація» при перекладі Біблії Американською біблійною спільнотою.
- 10 Чим характеризується американське перекладознавство 80-х рр. ХХ ст.?
- 11 Які тенденції виокремлює С. Баснетт в історії перекладознавства?
- 12 Про що йде мова у збірці «Перекладацький спектр» (1981 р.) ?
- 13 Що розуміє С. Росс під подібністю перекладу?

Лекція 4

Перекладацька традиція в Київській Русі та Україні

4.1 Становлення перекладу за часів Київської Русі

Перш ніж розглядати історію перекладу на території українських земель, необхідно зазначити, що Україна довгий і тривалий час не знала самостійності. З XIII ст. значна її частина перебувала під Монгольським володарюванням, із XIV ст. більша частина території сучасної України потрапляє під владу Литви та Польщі. Закарпаття у XIV ст. опиняється у руках Угорщини. У XVII ст. спроба вирватися з-під влади Польщі зробила Лівобережну Україну залежною від Росії. Низка західних областей у XVIII ст. залишається під владою Австро-Угорщини. Південні землі зазнають тиску Туреччини та Криму. Після чергового розподілу Польщі значні території Правобережної України почали належати Росії. Необхідно зауважити, що культура земель, які пізніше були названі Україною, безпосередньо пов'язана з культурою Київської Русі. Тому про переклад на Україні потрібно говорити починаючи з приходом у Київську Русь візантійської книжності. Достатньо активна перекладацька діяльність спостерігається майже впродовж усього існування Київської Русі як більш менш єдиного політичного організму.

Мова руських перекладів древнього періоду формувалася в процесі перекладів релігійної літератури (Біблії, «Життя святих», богослужбових текстів) та історичної хроніки. Високий рівень перекладів давньоруського періоду, як відзначають дослідники М. Мешерський, Л. Ковтун, М. Сухомлинов, був пов'язаний як із впливом живої народної мови тодішньої Русі на письмову мову, так і з культурою старослов'янської мови, багаті як лексично, так і стилістично.

У IX ст. на Русі майже одночасно виникає і розвивається писемність, література і переклад. Згідно з візантійськими

хроніками Київський князь Аскольд улітку 860 року за 128 років до князя Володимира хрестив Київську Русь. Ця подія дала великий поштовх до розвитку освіти і літератури. Для ознайомлення з новою релігією потрібні були «агітаційні матеріали» зрозумілою слов'янам мовою. На прохання Аскольда грецькі монахи Кирило та Мефодій були у 864 році послані імператором Візантії для проповідництва християнства серед слов'янських народів. Вивчивши мову більш розвинених Староболгарського та Моравського царства, Кирил та Мефодій почали свою діяльність зі створення абетки, яка й досі іменується кирилицею, і з її допомогою переклали старослов'янською мовою декілька релігійних текстів. Серед цих перших перекладів були Новий Завіт, Псалтир та Молитовник.

У 988 році великий князь Володимир удруге похрестив Русь. Хрещення було насильницьким, але масовим. Після другого хрещення Русі з'явилася велика кількість перекладів, які повинні були ознайомити новохрещених із філософськими доктринами нової релігії та з церковними звичаями й обрядами. Це були житія святих, притчі, хроніки та апокрифи, в яких описувалися святі чудеса. Найбільш вдалий та відомий із них переклад «Життя Андрія Юродивого».

Поряд із релігійними текстами у Київській Русі набули популярності світські переклади, такі як «Бджола», «Космографія», «Фізіологія». Вдалим здобутком для свого часу був переклад книги Іосифа Флавія «Іудейська війна», в якому перекладачеві вдалося знайти «золоту середину» між буквалізмом та довільністю. На жаль, ім'я самого перекладача не збереглося і невідомо, чи зроблено цей переклад у Київській Русі чи за її межами, оскільки на той час багато перекладів для Русі робилися у Болгарії.

У X–XI ст. активно формувалася національна мова Русі на базі старослов'янської мови та місцевих народних говорів, однак релігійні тексти продовжували перекладати

старослов'янською мовою, яку згодом почали використовувати виключно під час церковних богослужінь, і в колах мовознавців вона одержала назву староцерковнослов'янської.

До кінця XII ст. у народів, які заселяли східнослов'янські землі, почали створюватися культурні та мовні відмінності, що згодом призвело до формування трьох чітко виділених мов та культур – великороської, малоруської та білоруської. Основною мовою книжності у всьому східнослов'янському регіоні залишалася церковнослов'янська мова, і це ускладнювало атрибуцію книг, що перекладалися, оскільки книги, що перекладалися в Малоросії, Білорусі, Великоросії, Сербії та Болгарії були в обігу всього культурного східнослов'янського ареалу.

Із кінця XIII ст. у зв'язку з втратою важливості Києва як культурного, так і політичного, центру звідси відбувається вплив багатьох культурних цінностей, зокрема і книг, на Північ.

В епоху пізнього Середньовіччя, за часів Монгольської навали (1228–1480), переклади продовжували відігравати значну роль у культурному розвитку Русі. Були перекладені інші частини з Біблії, а численні невдалі попередні переклади були виправлені, або перероблені наново. Розвиток міжнаціональних контактів призвів до появи перекладів індійських, латинських, давньоєврейських та грецьких джерел. Робляться спроби використовувати в перекладах українську мову, яка на той час формувалася. Особливо це було помітно у політичних та ділових перекладах, кількість яких різко зросла у середні віки.

4.2 Перекладацька діяльність в Україні впродовж XV–XVIII століть

У XV ст. з'являється низка перекладених творів, спільних для української та білоруської культур. Це нові редакції деяких книг Старого Заповіту. Вчені вважають, що переклади

здійснювали з давньоєврейського тексту. Навіть існує припущення, що автором перекладу міг бути вчений-єврей. Спроби перекладати біблійні тексти продовжувались і в XVI ст. Необхідно також згадати і «Пересопницьке Євангеліє» (1556–1561). На думку М. І. Рижського, за мовою воно ближче за все до української, а на думку інших дослідників, його переклали українсько-білоруською мовою.

У XV–XVI ст. були в обігу перекладені або переказані «духовні повісті». Повість про королів-вохвів є перекладом латинської повісті «Кармеліта» Іоанна Гілюдесгаймського за допомогою польського посередництва. «Повість про страсті Христові» перекладали з латинської знову-таки за допомогою польського посередництва. Взагалі необхідно зауважити, що вся західноєвропейська література потрапляла в Україну польською, іноді чеською мовою, а потім її перекладали українською з цих мов.

У XV–XVI ст. перекладали не лише релігійні тексти, а й наукові. Так був перекладений трактат із логіки єврейського вченого XII ст. Мойсея Маймоніда. Були перекладені-переказані трактати і з астрономії. Дидактичні трактати «Аристотелева брама» походять з арабського джерела X–XI ст., який згодом був перекладений латиною та єврейською мовами. Переклад, зроблений в Україні, відштовхується від єврейської версії, про що свідчить наявність гебраїзмів у перекладі.

У першій половині XVII ст. деякі твори, що були створені на території України, перекладені на «слов'яноросійський діалект» з «простої» мови, це: «Катехізіс» Лаврентія Зизанія, «Казання святого Кирила, патріарха ієрусалимського, про антихриста» Стефана Зизанія, «Книга про віру» З. Копистенського, «Книга про віру» ігумена Київського Нафаніла, «Ліфос», виданий у Києві П. Могилою польською мовою та інші. Перекладали також деякі полемічні твори І. Вишенського. У цей час був здійснений переклад однієї з книг «Космографії» М. Вельського, в якій містився опис деяких країн

Азії, Європи, Африки та Америки. У 1670 р. ця праця була перекладена російською з того варіанта, який був перекладений в Україні.

З кінця XVII – початку XVIII ст. російські государи забороняли використовувати українську мову, і це призвело до змищення української культури та обмеження кола користувачів перекладів українською мовою. Негативним чинником для розвитку перекладу в Україні було і те, що внаслідок несприятливих культурно-політичних умов становлення літературної української мови затягнулося фактично до кінця XVIII ст. Вагомий внесок у формування української літературної мови на різних етапах зробили: І. Вишенський, Х. Філалет, Герасим та Мелетій Смотрицький, Л. Зизаній, П. Могила, Ф. Прокопович, Г. Сковорода та інші.

Упродовж XVI–XVIII ст. в Україні використовують фактично два типи писемно-літературної мови: книжну українську, близьку до живої української народної мови, та слов'яноруську мову. Українська розмовна мова була наявною в народній поезії та драмі. Водночас продовжує функціонувати книжна мова, яка була спільною для східних та північних слов'ян.

В Україні переклад заповнював ту лакуну, яка мала місце в українській літературі впродовж тривалого періоду. Те, що прийнято називати власне художньою прозаїчною літературою, було представлено в XVI–XVIII ст. практично лише перекладами.

Переклади з античної спадщини XVIII ст. пов'язані з іменем Григорія Сковороди (1722–1794 рр.). Він перекладав твори Горация, Вергілія, Овідія, Цицерона і Плутарха, деякі твори француза М. А. Муре та фламандця С. Гозіуса. Поширення не лише перекладів, а й оригінальної літератури в Україні у XVIII ст. було ускладнено указом Петра I у 1721 р. про заборону друкування в Україні оригінальних і нових творів, куди потрапляли і переклади.

Григорій Сковорода брав участь у переписуванні латинського богословського трактату Адама Зерникова, удосконалюючи знання мови і навички перекладу.

У 1760 р. була написана латинською мовою байка «*Fabula de Naedo et Lupo Libicine*». Вона супроводжується авторським перекладом і приміткою, у якій Г. С. Сковорода зазначає, що Езопова байка «преображена на новий вид малоросійськими фарбами». От чому він перекладає назви грецьких тварин як Чорногривка, Білка, Кудлай, Жук. У латинському варіанті байки Сковорода використовував слова, звороти, образи, взяті з розмовної латини, якою користувалися в Україні в XV ст. Строкату синоніміку латинського тексту, слова («флейта» і «вовк-музикант» (*tibilis, calamos, fistula docta*)) вчений перекладає багатою синонімікою української мови того часу – «флейтуза», «мінавет», «музикант», «капельмейстер».

Перекладацька спадщина вченого містить переклади з «Моралій» Плутарха: «О смерти», «О хранении от долгов», «О вожделені богатства», «О Божіи правосудіи», «О спокойствіи душевном» («Книжечка Плутархова о спокойствии души»). На жаль, до сьогодні зберігся лише переклад «О спокойствіи душевном». Сковорода також переклав трактат Цицерона «О старости», окремі байки Езопа («Байка Езопова» у двох редакціях – українській і латинській, «Фабула» – інтерпретація байки Езопа «Астролог», твору Вергілія (уривки з «Енеїди»), Овідія «Хвала астрономії»). Він переклав також «Оду» новолатинського фламандського поета Синдронія Гошия (Гозія), твори новолатинського французького поета-гуманіста Марка Антонія Мюре «Петру Герардію» і «В день народження Ісуса» і, звичайно, Горація.

Як відзначає харківський дослідник Сковородіани Л. В. Ушкалов, «оди Горація Сковорода перекладає шляхом «змагання» з класиком у наслідуванні «разнообразной Премудрости Божіей»». У 1873 році у своєму філософському творі «Брань архистратиха Михаила Со Сатаною» Сковорода

надає свій переклад уривка з драми Еврипіда «Благальниці» (або «Молільниці»), що на даний момент, у повному обсязі не перекладена ні українською, ні російською мовою. Ці рядки Сковорода супроводжує приміткою із зазначенням автора, наводячи окремі рядки мовою оригіналу (грецькою і латиною), паралельно даючи свій переклад.

Спираючись на вироблену в Києво-Могилянській Академії перекладацьку традицію, використання античної римської (Цицерон), а пізніше західноєвропейської (Ієронім, Август Бухнер) теорій перекладу, а також із досвіду власної перекладацької практики і педагогічної діяльності як викладача поетики в Переяславському колегіумі (1753–1754), викладача поетики і грецької мови в Харківському колегіумі (1759–1760) (під час занять викладачі або використовували античну спадщину в оригіналі, або використовували свої власні переклади віршів, і тому, закладаючи основи теорії і практики перекладу в Україні), Г. С. Сковорода виклав свої теоретичні міркування про переклад.

Так, у примітці до перекладу оди Синдронія Гошия, зробленому в 1785 році, у супровідному листі до О. Захаржевського в 1790 році Г. С. Сковорода поділяє перекладачів на дві категорії:

– перекладач-букваліст (translator) – «ставить слово замість слова, як зуб замість зуба»;

– перекладач-тлумач (interpres), що «як ніжна годувальниця кладе в рот своєму годованцеві розжований хліб і сік мудрості».

Перекладацька практика Г. С. Сковороди в цьому відношенні строгого розмежування не виявляє. Він не прагне адекватно передати особливості оригіналу, переклад для нього власне – це «переспів». У примітці до перекладу оди Синдронія Гошия Сковорода пояснює: «Цю оду я не переклав, а витлумачив». У примітці до твору Цицерона «Про старість»

Сковорода додає, що «сія книжечка, претолкованная здешним наречієм... А переведены не слова её, а мысли».

Сковорода займався перекладами деяких творів Плутарха. Усі вони належать до «моралій», присвячених темам смерті, правосуддя, жадібності, багатства, душевного спокою. При перекладі він змінив імена грецьких богів і влив «в новіє мехи и вино новое», витлумачив філософію Плутарха в руслі свого вчення. У процесі перекладу твору Марка Цицерона «О старости», як і трактату Плутарха «О спокойствіи душевном» Сковорода-перекладач викладає ідеї, що Цицерон виражає вустами Катона, інтерпретуючи їх, зближуючи з власними, тобто представляє їх як оригінальну і самостійну інтерпретацію. Таким чином, переклад Г. С. Сковороди має також важливе значення і для розуміння його власної філософії.

До своїх перекладів, як і до своїх оригінальних творів, вчений додає листи-присвяти (коментарі). Наприклад, лист-присвята «Разговор о старости» до перекладу М. Цицерона «О старости».

Принципи перекладу іноземних авторів рідною мовою Сковорода викладає у своїй праці «Филологические выписки» («*Experta philologica*»). У розділі «Авторы, которых следует читать в первую очередь» Сковорода радить читати «Лучшего мастера слова у самих латинян» Цицерона, його діалоги про дружбу, старість, книги про обов'язки, його промови на захист Архія, Марцелла, Лигарія, Дейотора. У розділах «При чтении надлежит делать выписки», «Способ, как следует делать выписки» Сковорода рекомендує під час читання робити виписки, класифікуючи їх на три види:

- короткі виписки (*lemmata*);
- замітки (*adversaria*);
- історичні виписки (*historica*).

Відповідно до вчення Г. С. Сковороди вибір перекладацького тексту повинен бути обумовлений якимось відношенням симпатії. У протилежному разі переклад буде

буквальним, не творчим. Унаслідок установаження такого роду відношень формується «сродность філософів» у перекладацькій діяльності.

В Україні в XVII і XVIII століттях умови для розвитку культури та перекладу були несприятливими у зв'язку з політикою гноблення українського народу, проведеною Петром I, а потім Катериною II. Відбувається насильницький вплив найбільш талановитих представників української науки і культури в Росію. Офіційною мовою стає російська. Як наслідок, Григорій Сковорода більшість своїх перекладів здійснював російською мовою, хоча сім текстів було перекладено українською книжковою мовою того часу.

Таким чином, до кінця XVIII ст. в українській літературі фактично були відсутні оригінальні прозаїчні «розважальні» твори і цей недолік заповнював переклад-переказ. Потрапляли в Україну в основному твори, глибоко середньовічні за духом, до того ж адаптовані на слов'янських землях із додаванням місцевого колориту. Основними посередниками були польська, чеська та іноді німецька мови. Оригінальна література була історичної, ораторської, агіографічної, паломницької та полемічної спрямованості. Переклади з наукової літератури були незначними. Філософські праці доби Відродження та Романтизму не перекладалися, найвеличніші досягнення навіть західноєвропейської середньовічної філософії залишалися невідомими. Важко сказати щось про техніку перекладу, оскільки до кінця не зрозуміле питання щодо мови перекладу. Проте переклад в Україні відіграв помітну роль як в українській культурі, так і в літературі.

Щодо періодизації розвитку перекладознавства в Україні, то необхідно зауважити, що питання періодизації – одне із визначальних у перекладознавчій історіографії. Зважаючи на літературні, літературознавчі, мовознавчі, політичні, суспільні, економічні обставини (їх не можна укласти в одну ієрархію, а

потрібно розглядати як рівновартісні чинники), можна виокремити чотири періоди розвитку перекладознавства в Україні:

1 Критико-теоретичний період (від початку ХХ ст. до Першої світової війни) – це час активних пошуків основ теорії перекладу, формування терміносистеми та перекладознавчого аналізу в межах літературознавства.

2 Становлення перекладознавства як наукової та навчальної дисципліни в Україні (кінець 10-х – початок 40-х рр. ХХ ст.) – систематизація та теоретичне опрацювання фактів в умовах існування державних наукових установ та вищих навчальних закладів.

3 Становлення українського перекладознавства у всесоюзному контексті (з кінця 40-х рр. до початку 70-х рр. ХХ ст.) – у рамках радянської школи перекладознавства, обговорення буквалізму та розроблення загальних методологічних основ теорії перекладу й перекладознавчого аналізу.

4 Перетворення перекладознавства на міждисциплінарну галузь знань (від середини 70-х рр. ХХ ст. і до цього часу) – розширення методик перекладознавчого аналізу та впровадження нових тем для дослідження; використання досягнень психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, культурології тощо.

4.3 Українська перекладацька спадщина ХІХ–ХХ століть

Інтенсивний розвиток художнього перекладу починається в 20–30-ті роки ХІХ ст. Поети-романтики перекладають твори російської та польської літератури: Л. Боровиковський дає вільний переклад «Світлани» В. А. Жуковського під назвою «Маруся», А. Метлинський перекладає поезію А. Міцкевича. У переважній більшості українських перекладів того часу відсутні своєрідні риси оригіналів – поети на свій розсуд скорочують або розширюють тексти оригіналів у перекладах.

У 40–50-ті роки XIX ст. важливе місце в історії українського художнього перекладу належить Т. Г. Шевченку. У циклі «Давидові псалми» Шевченко поєднує дбайливий переклад окремих фрагментів текстів із переспівом інших фрагментів, тобто, зберігаючи образну систему оригіналів, поет часто надає їм нового ідейного звучання. Різні редакції Шевченкового перекладу уривків «Слова о полку Ігоревім» свідчать про те, що поет надавав великого значення цій своїй роботі, прагнучи подолати усталене в перекладацькій практиці першої половини XIX ст. уявлення про «пісенність» давньоруської пам'ятки і намагаючись інтерпретувати її як драматичний монолог.

Друга половина XIX ст. ознаменувалася розквітом діяльності М. П. Старицького, який увійшов в історію українського художнього перекладу як вдумливий інтерпретатор «Гамлета» У. Шекспіра, сербського епосу, «Демона» і багатьох інших віршів М. Лермонтова, численних творів О. Пушкіна та М. Некрасова. Під пером М. Старицького художній переклад стає своєрідною лабораторією творення нових засобів поетичної мови, зокрема неологізмів.

П. О. Куліш переклав 15 п'єс Шекспіра, твори Й. Гете, Ф. Шіллера, Дж. Байрона, Г. Гайне та ін. Частина його перекладів наближається до переспівів.

Згодом розгортається перекладацька творчість великого поета і вченого І. Я. Франка – автора численних перекладів з багатьох мов світу. І. Я. Франко переклав першу частину «Фауста» Й. Гете, «Мертві душі» М. Гоголя, політичну лірику Г. Гайне, багато творів О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, А. Міцкевича, чимало балад і пісень західноєвропейських народів, багато творів античних авторів. Він написав наукову роботу «Дещо про штуку перекладання», в якій піддав критичному аналізу польський переклад «Каменярів». У цій статті І. Я. Франко відстоює повноцінний

художній переклад, який відтворював би оригінал в органічній єдності його змісту і форми.

І. Я. Франко творчо запозичив здобутки літературознавства та розвинув їх для теорії перекладу, зокрема визначив жанр рецензії як основну форму наукового викладу, інтерпретаційно-стилістичний аналіз – як основу для зіставлення оригіналу та перекладу й оцінювання останнього, а також виділив складники поняття «правильність перекладу».

І. Я. Франко уперше послуговується інтерпретаційно-стилістичним методом, проєктованим на перекладознавчий аналіз, цілісно розглядаючи відтворення семантичних і стилістичних деталей художнього твору відповідно до системи оригіналу та авторового задуму. Паралельно дослідник розглядав зі стилістичного боку мовне вираження авторської настанови, доповнюючи цим розуміння цілісної естетичної суті художнього твору. Для літературознавства початку ХХ ст. такий текстуальний аналіз на тлі загальнопоширеної критики став істотним кроком уперед, зокрема тому, що дослідник почав використовувати метод кількісних підрахунків для перекладознавчого аналізу. І. Я. Франко обґрунтував вимоги до відтворення поезики Т. Г. Шевченка засобами цільової мови, що є важливою віхою в історії перекладознавчої Шевченкіани.

Найголовніші ідеї І. Я. Франка є перекладознавчими пошуками початку ХХ ст. загалом: критики намагалися перевести первинні критерії оцінювання перекладів – правильність та чистоту мови – із простих у більш ускладнені поняття. Саме тому для опису поняття «вірність» застосовували віршознавчі категорії (рима, розмір, еквілінеарність).

Леся Українка відома в історії українського художнього перекладу своєю працею над десятками ліричних поезій Г. Гайне, прозою М. Гоголя та М. Горького, уривками з творів Гомера, Данте Аліґ'єрі, Дж. Байрона, ліричними піснями Давнього Єгипту й гімнами з давньоіндійських книг «Ригведи».

Високий рівень розвитку українського перекладознавства засвідчує велика кількість ґрунтовних праць із питань перекладу, зокрема, глибше розглядали проблему співвідношення форми і змісту: дослідники – передусім М. К. Зеров і Г. Й. Майфет – намагалися виділити складники літературного твору, беручи за основу поняття системності в літературному творі. Про інтерпретацію, яка умотивовує деяку маніпуляцію з текстами, згадує Г. М. Іваниця. Згодом ці проблеми були теоретично обґрунтовані у концепції перекладу Івана Кулика, зокрема стосовно питання цільового читача. Суть перекладу обговорювали учасники дискусії 1927–1930 рр.: В. М. Державін, О. М. Фінкель, Г. Й. Майфет та ін. Філософське осмислення об’єкта перекладознавства запропонував С. С. Дложевський.

Багато поетичних перекладів, що презентували літератури Східної Європи, Америки та Росії, зробив П. А. Грабовський. Значну частину своїх перекладів П. А. Грабовський виконував за допомогою підрядників, які готували для нього товариші – політичні засланці. Підрядник – це проміжний текст між оригіналом і перекладом. Він передає насамперед зміст оригіналу та лише деякі особливості його художньої форми. Потреба використання підрядника існує остільки, оскільки не всі перекладачі обізнані належною мірою з мовами першотворів. Непотрібно вважати, що переклад з підрядника є менш повноцінним за переклад із першотвору.

В історії художнього перекладу є чимало прикладів блискучих поетичних перекладів, виконаних за допомогою підрядника. Так, ще в 40-ті роки XIX ст. В. А. Жуковський переклав поему Гомера «Одіссея», користуючись німецьким підрядником. М. П. Бажан здійснив переклад поеми Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» також за допомогою підрядника. Обидва вищезгадані переклади належать до найвищих здобутків перекладацького мистецтва. Кращі переклади за підрядниками П. Грабовського (наприклад, поеми

Дж. Байрона «Шільйонський в'язень») є також визначними художніми творами, які дають чітке уявлення про оригінал. Сам А. П. Грабовський так писав про свою працю над перекладами: «В кожному творі для мене мають вагу головна думка та загальний характер, дрібниці мені – ніщо...».

Відомий вчений Агатангел Кримський залишив багато перекладів поетів Сходу: з перської мови Фірдоусі, Омара Хайяма, Сааді, Джалаледдіна Румі, Гафіза, Джамі, з арабської турецької та інших мов. Він також переклав чимало ліричних творів Г. Гайне. Його сучасник Василь Щурат переклав французький епос «Пісню про Роланда», «Слово о полку Ігоревім», поезії Ш. Петефі, В. Гюго, О. Пушкіна.

Серед інших перекладачів кінця ХІХ – початку ХХ століття необхідно згадати В. Самійленка, який перекладав «Пекло» Данте Аліг'єрі, твори Мольєра, М. Гоголя та інші. Проте на той час в Україні не було найелементарніших умов для розвитку мистецтва художнього перекладу, бо царська цензура систематично забороняла видання перекладів українською мовою.

Чільне місце як теоретик і практик українського художнього перекладу посідає Максим Рильський, якому належать блискучі переклади поеми А. Міцкевича «Пан Тадеуш» (на думку польських літературознавців – найкращий із перекладів цього твору), поеми Вольтера «Орлеанська Діва», роману О. Пушкіна «Євгеній Онегін», новел Мопасана і Джека Лондона, повістей М. Гоголя, трагедій У. Шекспіра та сотень інших поетичних ліричних творів російських, білоруських, польських, французьких, німецьких авторів.

Переклади Миколи Бажана – «Витязь у тигровій шкурі» Шота Руставелі, «Фархад і Ширін» Навої, «Моцарт і Сальєрі» О. Пушкіна, твори Гельдерліна і Й. Гете, Норвіда і Рільке – характерні відтворенням найтонших нюансів думки автора в поєднанні з точною мелодикою, ритмікою та фонікою оригіналу.

Борис Тен – автор численних перекладів із давньогрецької («Іліада» та «Одіссея» Гомера, трагедії Есхіла і Софокла, комедії Аристофана), англійської (трагедії У. Шекспіра), німецької (драми Ф. Шиллера), польської (драми Ю. Словацького, поезії А. Міцкевича), російської мов («Живий труп» Л. Толстого), у яких глибина наукового проникнення в оригінал поєднується з дбайливим художнім відтворенням оригіналу українською мовою.

Упродовж півстоліття працював над перекладами прози, поезії та драматургії Євген Дроб'язко, вершиною майстерності якого став перший повний український переклад «Божественної комедії» Данте. Ірина Стешенко – перекладач драматургії Мольєра і Й. Гете, прози Марка Твена і багатьох інших авторів. Широке визнання здобули поетичні переклади Василя Мисика – пісні та поеми Бернса, сонети Кітса, поезії Рудакі, Хайяма, Гафіза. Дбайливим інтерпретатором поезії Війона, Петефі, Гайне, Пушкіна, сербського народного епосу був Леонід Первомайський. Багато складних творів переклав Дмитро Паламарчук – прозу Франса, Флобера, Уелса, сонети Шекспіра, Петрарки, поезію Байрона. Микита Шумило знаний як перекладач російської прози та творів Ч. Айтматова. Одним із найактивніших поетів-перекладачів залишається Дмитро Павличко. Його перу належать переклади з англійської (повний сонетарій Шекспіра), іспанської (Хосе Марті), польської, болгарської та інших мов.

У діаспорі, попри всі труднощі емігрантського життя, розгорнулася важлива праця над перекладами. Тут необхідно згадати Михайла Ореста, брата Миколи Зерова. Він видав перекладені ним антології французької та німецької поезії, у яких чимало творів зарубіжних поетів уперше зазвучали українською мовою. Святослав Гординський, крім антології «Поети Заходу», видав свій повний переклад творів Франсуа Війона. Відомим перекладачем поезії був Богдан Кравців – цікавий інтерпретатор поезій Рільке. Плідно працює на

перекладацькій ниві Ігор Качуровський – автор численних перекладів з іспанської, італійської, французької, німецької мов. У 2000 році вийшла його антологія німецької поезії за 12 століть «Стежка крізь безмір».

М. К. Зеров обґрунтував потребу вивчати призабуте власне письменство, греко-римське та новоєвропейське письменство, що призвело до усвідомлення літературного процесу як єдності оригінального та перекладного, а також впливу культурного розвитку України на українську мову. Науковець створив власне бачення українського літературного процесу ХІХ ст. крізь призму розвитку українського поетичного стилю, який умовно поділив на три періоди:

- доба травестій;
- переспівів (перекладів-травестій);
- власне перекладів.

Великий внесок М. К. Зерова і до методики вивчення особистості перекладача. Його концепція передбачала аналіз перекладацької особистості у трьох аспектах:

– загальна літературна ситуація, обставини формування особистості перекладача, особистість перекладача на літературній ниві;

- завдання перекладача, вибір поезій для перекладу;
- техніка перекладу (ритміка, евфоніка, лексичний добір)

та вплив на мову.

М. К. Зеров не поділяє погляду щодо повної точності віршованого перекладу. Погоджуючись з І. Ф. Анненським, що переклад починається із з'ясування «цілісності» поетичного твору, дослідник зазначає про суб'єктивне тлумачення першотвору з погляду стилістики. Вважаючи, що розуміння тексту (а також розуміння історико-літературної генези твору та автора) є основною передумовою перекладання, М. К. Зеров зосереджує увагу на п'яти вимогах до перекладу:

- лексичний добір;
- найповніша увага до тропів та фігур;

- метричні особливості;
- евфонія першотвору;
- краса рідної мови.

Мовний аспект завжди перебував під пильною увагою Зерова-перекладача і Зерова-теоретика. Аналізуючи історію українського перекладу, він доходить висновку, що переклад для мови є стимулом до мобілізації всіх лексичних і синтаксичних засобів, а отже, перед перекладачами ХІХ ст. стояло дві небезпеки – змішування «високого» і «середнього» стилів та відрив від живої народної основи, штучний синтаксис і невдалі новотвори.

До жовтневої революції 1917 р. значні філософські праці практично не видавали українською мовою. Після революції через ідеологічну цензуру і домінування російської мови в Україні, крім робіт фундаторів марксизму, були перекладені деякі праці. Наприклад, у 1932 році В. Підмогильний переклав Гельвеція й у серії «Пам'ятки естетичної думки» впродовж 60–70-х рр. були зроблені переклади «Поетики» Аристотеля, творів «Про красу» Хогарта, «Парадокс про актора» Дідро. Варто згадати переклад 49 томів К. Маркса й Ф. Енгельса, 55-томне зібрання творів В. Леніна. Але, швидше за все, вони були перекладені з російської мови, тобто мова йде про русифікований варіант «дубль-мови», що практично не сприяло розвитку української філософської мови. От чому, як уважав В. Горський, до кінця ХХ століття українська філософська культура підійшла, не маючи у власному мовному арсеналі практично нічого зі світової філософської скарбниці.

Період після Жовтневої революції можна охарактеризувати як «перекладацький пролеткульт»: здійснення широкомасштабного проекту освіти у сфері іноземних мов дало можливість розширити коло перекладачів. При цьому актуальним постає питання про кількість і якість перекладів, що вирішувалося в плановому порядку. Виникає «колективний переклад» як особлива форма перекладацької діяльності.

Особливе значення в радянський період вітчизняної історії мала ідеологія перекладу, що найчастіше породжувала двоїсту систему оцінок при розумінні й інтерпретації перекладацької літератури («подвійна герменевтика»). Актуальними стають проблеми доступності оригіналу та свободи перекладу, спричинені специфікою радянської ідеології.

За ініціативи О. М. Горького і під його керівництвом було створене видавництво «Всесвітня література», мета якого – випустити у світ або заново відредагувати переклади найбільш значущих представників зарубіжної літератури, а також народів СРСР. Це видавництво проіснувало до 1927 року, вийшло у світ 120 книжок. У ході цієї роботи дотримувалися принципів плановості відбору оригіналів, прагнення поліпшити якість перекладу. У роки непу вийшло багато перекладених книг низької якості, тому що переклади часто виконували випадкові люди, які погано володіли не лише іноземною, а й російською мовами.

Із початку 30-х років у сфері перекладацької літератури ставиться питання про «академічний формалізм і буквалізм», що нібито ускладнювали розуміння перекладу й віддаляли читача від оригіналу. Поряд із цим відзначається піднесення культури перекладу. У проміжку 1934–1941 років особливо активізувалися переклади з національних мов народів СРСР на російську.

Трагічні події 30-х років ХХ ст. вирвали з лав творців української культури таких визначних перекладачів, як Микола Зеров, Валеріан Підмогильний, Михайло Драй-Хмара, Микола Вороний, Павло Филипович, Дмитро Загул та інших представників «Розстріляного відродження». Сталінські репресії злочинно перервали велику культурницьку працю виконання заповітів І. Франка та Л. Українки – створення золотого фонду перекладів: від античних авторів до письменників наших днів.

Загибель у розквіті творчих сил Миколи Зерова завдала непоправної шкоди мистецтву українського перекладу. У

20–30-х роках вийшли у його перекладі з латинської мови «Антологія римської поезії», з польської – драма Ю. Словацького «Мазепа», з російської – повість П. Куліша «Вогняний змії», із французької, італійської, англійської, польської – твори Беранже, Леконта де Ліля, Бодлера, Петрарки, Дж. Байрона, Д. Красицького, А. Міцкевича, О. Пушкіна, М. Гоголя, А. Чехова, Янки Купали та ін. За деякими свідченнями, у радянському концтаборі на Соловках напередодні розстрілу Зеров закінчив повний переклад «Енеїди» Вергілія (досі не знайдений). Переклади Зерова належать до величезних здобутків українського поетичного перекладу.

Великою втратою для українського перекладу була й смерть засланого на далеку Північ талановитого прозаїка Валеріана Підмогильного. Він був перекладачем багатьох романів, повістей, оповідань, насамперед із французької мови творів О. Бальзака, Стендаля, Г. Мопасана, Анатолія Франса. Перекладам Підмогильного властиве тонке відчуття стилістики кожного письменника.

Перекладознавча концепція О. М. Фінкеля ґрунтується на твердженні, що мистецтво перекладу полягає не лише в тому, щоб відтворити своєю мовою стилістичні особливості оригіналу, а щоб відтворити їх відповідно до наперед заданої тематики. Позиції, із яких О. М. Фінкель вивчав питання перекладу, можна сформулювати так:

– проблема перекладу – це стилістична проблема, яку можна визначити як завдання знайти адекватні стилістичні засоби, оскільки передавання значень слів, речень та змісту цілого твору жодних труднощів не становить (бо це явища позамовні);

– можуть існувати різні переклади;

– переклад передбачає вирішення проблем між двома полюсами – змістом та формою; стилістичне переосмислення спричиняє також переосмислення змісту;

– визначальні засади перекладу такі: що перекладати, для кого перекладати і для чого перекладати;
– точність – історична: що було точним в одну епоху, може бути неточним в іншу.

Міцне підґрунтя розвитку українського перекладознавства заклав перший в Україні та в усьому Радянському Союзі систематичний підручник із питань перекладу О. М. Фінкеля «Теорія й практика перекладу» (1929). Як підсумок найважливіших європейських та українських досліджень, у монографії розглянуто всі основні жанри перекладу із залученням відповідного філологічного категорійного апарату. У 30-х рр. ХХ ст. – попри започаткування нових наукових періодичних видань – теорія перекладу пережила значний спад на східноукраїнських теренах унаслідок репресій.

У роки Великої Вітчизняної війни був значний спад перекладацької і видавничої діяльності. Однак уже наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. в Україні знову почали систематично публікувати художні переклади, але переважно з російської літератури письменників-соцреалістів. У той самий час істотно зменшилася кількість перекладів з усіх інших літератур світу, набула поширення тенденція буквалізму в перекладі, а також практика «наближення» української мови до російської мови оригіналу, що призводило до появи так званої «перекладацької мови», сповненої штучних слів та граматичних конструкцій, скалькованих із російської.

У радянський період переважали переклади текстів класичної філософії і марксистської літератури і лише ідеологічно благонадійної. Переклад історико-філософських текстів також проходив перевірку на ідеологічну благонадійність, й у разі особливої популярності якого-небудь ідеологічно несумісного тексту його усе-таки перекладали, але з розгорнутими вступними статтями і коментарями. Впливовість цих коментарів утворювалася авторитетом КПРС, видавництва й

особистості перекладача, який повинен був свідомо стати на позиції офіційного відношення до тексту, або дотримуватися своєї точки зору, що відрізняла від офіційної. Тоді перекладач потрапляв у ситуацію подвійного оцінювання, «подвійного стандарту» при розумінні й інтерпретації перекладацької літератури.

Через такі обставини у сфері перекладу філософських текстів виникали деякі проблеми. По-перше, це проблема свободи перекладу через вплив ідеологічної «сітки» на перекладацьку діяльність. Однак у цей самий період, швидше за все, як виняток, здійснювали переклади М. Лоський та О. Лосєв, що неможливо назвати «перекладами на замовлення». По-друге, виникла проблема розуміння філософського тексту в перекладацькій роботі, тому що в радянський період був перерваний зв'язок із західною культурою, і насамперед – із мовним буттям західного філософського світу. По-третє, проблема доступності для читача вже перекладених філософських текстів, тому що для радянської видавничої системи були характерні централізованість, монополія і плановість.

Поряд з естетико-стилістичними принципами «приємного перекладу» (французької традиції перекладу) формуються прагматичні принципи перекладу («народність» і «життєва правдивість» мови), принципи прозаїчного і поетичного перекладів.

Післявоєнний (50-ті р. ХХ ст.) і пострадянський періоди можна назвати «століттям перекладу». Виникає лінгвістична теорія перекладу, перекладознавство як особлива наука. Однак специфіка перекладу філософських текстів у ній явно не виражена. У цілому навіть фрагментарне дослідження історії перекладів у вітчизняній культурі висвітлює перелік проблем, що виходять за межі суто лінгвістичних, і вимагає філософського аналізу ситуації, що склалася у вітчизняній

історії й сучасності у сфері сучасного перекладу філософських текстів.

Послаблення ідеологічного тиску Москви у роки «відлиги» наприкінці 50–60-х років дало можливість створити у видавництвах відділи перекладної літератури, які починають видавати переклади не лише з визнаних світових мов, а й з мов італійської, шведської, датської, грецької, хінді та ін. На підставі теоретичних поглядів і практичної діяльності перекладачів старшого покоління утворюється українська школа художнього перекладу. Найвизначнішими представниками цієї школи були Григорій Кочур і Микола Лукаш. Блискучий ерудит, знавець світової літератури та декількох іноземних мов Кочур, який провів 10 років у сталінському концтаборі, звинувачений в «українському буржуазному націоналізмі», був одним із найбільш плідних перекладачів 60–90-х років грецьких та римських ліриків, англійських, американських, французьких, італійських, іспанських, чеських, грузинських, литовських та інших поетів.

Микола Лукаш – поліглот, який перекладав із 14 мов і був глибоким знавцем української мови, відзначався сміливим підходом до вирішення складних перекладацьких завдань. Йому належить перший повний переклад «Фауста» Й. Гете, переклади «Декамерона» Бокаччо, «Пані Боварі» Флобера поезій Аполлінера, Лорки, Бернса, Верлена, Тувіма. М. Лукаш також зазнав репресій із боку комуністичної влади: впродовж тривалого часу його переклади було заборонено публікувати.

Від практики перекладу до її теорії звернулися О. Л. Кундзіч та С. П. Ковганюк, які ґрунтовно досліджували своєрідності прозового перекладу. Внаслідок офіційної політики наближення української мови до російської, що позначилася на внесенні самовільних редакторських виправлень у тексти перекладів, а також у результаті загальної русифікації, українські переклади наповнювалися лексичними та синтаксичними кальками з російської мови. Завдяки

абсолютному буквалізму створилася особлива перекладацька мова, проти якої на високому теоретичному рівні виступали українські філологи.

Упродовж 50–60-х рр. ХХ ст. спостерігаємо зародження мовознавчого підходу до вивчення перекладу, чому сприяли періодичні видання «Мовознавство», «Лексикографічний бюлетень», наукові збірники. Як самостійна наукова система цей напрям сформувався пізніше.

Саме від цього часу можемо говорити про радянську теорію перекладу як сутнісне поняття, а не таке поняття, що окреслюється лише часовими та просторовими ознаками. Формуванню спільної школи радянського перекладознавства сприяли численні наради та з'їзди; багато уваги літературним справам у союзних республіках присвячував журнал «Дружба народів»; великий вплив мали періодичні збірники «Мастерство перевода» і «Тетради переводчика», на сторінках яких виступали найавторитетніші дослідники Радянського Союзу. «Мастерство перевода» було найвагомішим виданням такого плану, його поширеність та популярність досягли найвищих позначок, а тому розвідки українських науковців були відомі в усьому Радянському Союзі. Основою всесоюдної теорії перекладу стали дослідження К. І. Чуковського, І. О. Кашкіна, А. В. Федорова, Г. Р. Гачечиладзе та інших, серед яких і студії українських учених – М. Т. Рильського, О. Л. Кундзіча, Г. П. Кочура.

У 60-х рр. спостерігається активізація досліджень з історії українського художнього перекладу, чому сприяють літературні збірники, газети та журнали (найбільше журнал «Всесвіт»), а також велика бібліографічна робота. Значний внесок зробив Г. П. Кочур, який, продовжуючи традиції М. К. Зерова, створив декілька вичерпних нарисів з історії української шекспіріани, дантеани тощо. З проблем історії перекладу почали захищати дисертації та видавати книги, що істотно підвищило теоретичний рівень історії перекладу як дисципліни, а також поглибило розуміння розвитку національного літературного

процесу. Чимало сприяли цьому і бібліографії М. М. Греська, М. О. Мороза та М. О. Назаревського.

Найбільший внесок у розвиток теорії перекладу цього часу зробив В. В. Коптілов. Розглядаючи непоодинокі історичні факти, а систематизуючи історію перекладів зі світових класиків, він зміг охопити і проблеми перекладацької множинності, і перекладацької інтерпретації, і видозміни текстового перевираження (стилізації). Праці В. В. Коптілова не можна вважати суто літературознавчими, оскільки лінгвістична проблематика (як наслідок української перекладознавчої традиції) теж наявна у його статтях. Без сумніву, лінгвістика, не розроблена належно для аналізу текстового рівня, ще не могла мати значного впливу на перекладознавство, але вже закладалися певні основи. Тому В. В. Коптілов запропонував проводити перекладознавчий аналіз на фонетичному, ритмічному, лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

У повоєнні часи сформувалися й розквітли таланти таких видатних майстрів перекладу, як: Дмитро Білоус – автор «Антології болгарської поезії»; Михайло Москаленко – автор перекладів із французької, іспанської, слов'янських мов; Володимир Житник – автор перекладів багатьох ліричних поезій із чеської, словацької, польської мов; Ольга Сенюк – перекладачка творів скандинавських літератур – Сельми Лагерлеф, Стріндберга, Ліндгрена, Якобсена; Мар Пінчевський – перекладач багатьох американських авторів: Скотта Фіцджеральда, Фолкнера, Гемінгвея, Євгена Попович – перекладач німецької прози XIX–XX ст., зокрема Томаса Манна, Гессе, Кафки, Юнгера і багато інших визначних творців перекладацтва в Україні.

Основні здобутки перекладознавства у період із середини 70-х рр. XX ст. до 2000-х рр. такі:

- розширення та стабілізація терміносистеми;
- уточнення класифікації перекладознавчих дисциплін;

- вироблення методик перекладознавчого аналізу;
- закладення основ теорії жанрів перекладу;
- розвиток дидактики перекладу.

Зміни, що відбулися в мовознавстві впродовж 50–60-х рр. ХХ ст., настільки вплинули на якісний розвиток перекладознавства із середини 70-х рр., що доречно говорити про новий етап перекладознавства. На таку зміну вплинули лінгвостилістика, контрастивістика, психолінгвістика, студії з комунікації, етнолінгвістики, соціокультурології, які додали нові аспекти до вивчення перекладу. Це час становлення перекладознавства як міждисциплінарної галузі знань із залученням результатів і методів соціології, психології, естетики, математики, а також найновіших методів з інших філологічних дисциплін (фразеології, лексикології, галузевого термінознавства, граматичної семантики тощо). Аналіз мовних особливостей перекладу виходив за межі суто лінгвістичної проблематики і містив вивчення мовних норм згідно з естетичними та історико-культурними обставинами. Лінгвістична термінологія стала визначальною для опису літературних жанрів, а тому зникла підстава для виділення двох теорій перекладу – мовознавчої та літературознавчої.

Остаточно закріплюється у цей час термін «перекладознавство», який влучно відображає міждисциплінарну суть науки про переклад із розлогим об'єктом дослідження та численними методами. Очевидно, такий широкий підхід позитивно позначився на кількісних аспектах вивчення перекладу, адже у наукових вісниках та збірниках почало з'являтися більше власне перекладознавчих статей. Вершинним досягненням української школи перекладознавства став спеціалізований періодичний науковий збірник «Теорія і практика перекладу» Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (головний редактор – О. І. Чередниченко), який об'єднав усіх перекладознавців України, а також залучив

фахівців з інших республік Радянського Союзу та деяких інших країн.

На тлі інтеграційних процесів, що спостерігаються в усьому світі, особливо в Європі, деякі аналітики висловлюють побоювання, що серйозним каменем спотикання на шляху до об'єднаної Європи може стати саме проблема спільної мови. Домінуючими мовами, що несуть основний потік інформації, традиційно вважаються англійська, німецька, російська і японська.

Останніми роками в Україні активізувалися переклади філософських текстів, однак найчастіше страждає їх якість, через що перекладений текст не завжди придатний для використання, як в освіті, так і в дослідницькій науковій праці. Природно, соціальна практика не перестане мати потребу в створенні якогось стандарту перекладу гуманітарних текстів, незважаючи на визнання утопічності проекту ідеального перекладу.

У 2001 році був створений перший Український філософський фонд. Одне з його завдань – організація і публікація перекладів видатних творів з філософії й інших гуманітарних дисциплін. Із погляду президента Українського філософського фонду, голови редколегії серії «Сучасна гуманітарна бібліотека» С. В. Пролєєва, причини незадовільних перекладів філософських творів полягають у тому, що, по-перше, часто-густо переклад філософських текстів виконує філолог, а не професійний філософ. І по-друге, перекладач-філолог може добре знати мову оригіналу, українську мову, але не бути добре ознайомленим (у плані розуміння) з мовою філософії. Унаслідок цього зникає строгість термінології, деформується зміст оригіналу. Такий переклад може не допомогти, а нашкодити, тому що він формує неправильну уяву та смислове значення абстракції.

Серед причин незадовільних перекладів філософських текстів також – недостатній досвід перекладів філософської

літератури, відсутність перекладацької традиції в цій сфері. Переклад філософського твору – це високе літературне й інтелектуальне мистецтво. Необхідний час, отримання певного досвіду, щоб усталилася традиційність перекладацьких рішень. Мова йде про досвід, який би сприяв розвитку української філософської мови.

Мовна відповідність багатьох філософських понять в українській культурі або відсутня взагалі, або не є загальноприйнятною серед філософів. Перекладач зіштовхується з парадоксальною ситуацією відсутності мови, якою йому потрібно перекладати.

Процес перекладу українською мовою значною мірою перетворюється на процес створення української філософської мови. Переклад має потребу у визначеному інтелектуальному середовищі, яке б його сприймало, обговорювало, корегувало, використовувало в науковому дискурсі, і тоді він якісно змінюється, стаючи інтрасуб'єктивним результатом інтелектуальної комунікації. Тому переклад філософських текстів – це переважно тривалий процес, що передбачає не один варіант, не одну спробу перекладу. От чому одне із завдань серії «Сучасна гуманітарна бібліотека» – стимулювати формування традицій, на яких будуть зростати високоякісні версії філософських творів, що будуть збагачувати українську культуру.

Такі компоненти, як супутня аналітична стаття, предметний та іменний покажчики, коментарі, примітки, спеціальний додаток, під час видання перекладацького філософського тексту дуже важливі і практично невід'ємні складові філософського перекладу, що становлять філософський перекладацький гіпертекст.

Останнім часом українською мовою були перекладені твори Платона, Цицерона, Сенеки, Августина, Т. Гобса, І. Канта, Ф. Ніцше, Б. Рассела, Л. Вітгенштейна, М. Вебера, Х. Ортеги-і-

Гассета, Р. Колінгвуда, Ж. Сартра, М. Гайдеггера, Г. Марселя, Д. Поппера, П. Рікера й інших мислителів.

Але за сучасного перекладу філософських текстів українською мовою зберігається ряд проблем, серед яких – наївний погляд на переклад як на технічну процедуру і відсутність україномовної академічної філософської школи.

У сучасній вітчизняній культурі практика перекладу додатково обтяжена і проблемою масовості. Можна сказати, що зараз легалізувалася своєрідна «перекладацька масова культура». Якщо в класичному розумінні переклад був елітарним мистецтвом, яким займалися найбільш освічені особистості, то в сучасному світі заохочуються будь-які більш-менш вдалі спроби. Як уявляється, ця об'єктивна обставина пов'язана з розвінчанням утопічної ідеї адекватності перекладу, можливості відкриття в процесі перекладацької діяльності єдиного змісту тексту. Подібна криза очікування ідеального перекладу, з одного боку, загострила питання про реалістичність перекладацьких намірів, а з іншого – зробила ймовірною реалізацію можливості збиткового (поганого) перекладу. Але, як виправдання подібної сумнівної практики перекладу, необхідно відзначити, що читач іноді все-таки готовий читати будь-який, навіть не якісно перекладений текст через постійний «інформаційний голод». Незадоволеність якістю вітчизняної філософської продукції, з одного боку, і гіперповажливе відношення до західноєвропейських і американських філософських текстів – з іншого, створює підґрунтя для відчуття постійного інформаційного відставання у сфері філософського світорозуміння і розроблення філософської методології. Саме у зв'язку з останнім неякісний переклад і може мати місце.

Фактична відсутність цензури для перекладачів також дозволяє збільшувати ступінь помилки в цьому виді діяльності. Тут необхідно відзначити, що у зв'язку з прийняттям і жорсткістю чинності закону про авторське право, зокрема у зв'язку з необхідністю виплачувати гонорари авторам

оригіналів, багато перекладачів або організаторів перекладів часто-густо відмовляються від перекладів сучасних текстів і звертаються до текстів минулих культур. Це, безумовно, гальмує обмін ідеями в межах європейського філософського співтовариства. Ця особливість практики сучасного перекладу вимагає особливого обговорення.

На території глобалізованого простору необхідні не лише уніфіковані процедури, стандартизовані протоколи, норми і вимоги, а й єдиний спосіб глобалізаційного спілкування – мова глобалізації, універсальна мова для усього й усіх. У часи середньовічної Європи загальноєвропейською мовою міжнародного спілкування – мовою *lingua franca* – була латина.

Англійська мова є першою з усіх природних національних мов, що претендує на звання *lingua franca* – всесвітньої, глобалізованої мови. «Всесвітня» мова повинна мати прості і максимально логічні правила письмової мови, тому що нею будуть користуватися й ті, для кого вона не буде рідною мовою. В англійській мові кількість письмових знаків значно менша, ніж кількість фонем, а орфографія досить архаїчна. Але в той самий час англійська мова дуже сприйнятлива до новизни. Наукові дослідження у світі висвітлені в наукових, технічних і популярних журналах і вісниках, що виходять англійською мовою. Міжнародні філософські форуми, що проходять англійською мовою, відіграють чималу роль у процесі консолідації міжнародного наукового співтовариства. Англійська допомагає створити комунікацію між різними філософськими школами різних країн і континентів. Англійська мова стала основною мовою всесвітнього спілкування в Інтернеті. Самостійним діалектом може стати і мережева англійська мова філософського спілкування.

Отже, процесу створення української елітної філософської мови активно протистоїть експансія англійської мови, активна експансія англійської мови, активна експансія англійської мови й англійської мови перекладів, обсяг і значення яких у світовому культурному процесі неперівняний із

вітчизняними продуктами перекладу. Перекладач, як і сучасний український філософ, перебуває в ситуації «подвійної герменевтики», тому що, з одного боку, розуміє необхідність власної участі у створенні україномовного філософського термінологічного апарату і філософського середовища спілкування, а з іншого – усвідомлює перспективу залучення в загальноєвропейський і англоамериканський культурний філософський англomовний контекст.

Розгляд перекладознавчих досліджень на зламі XX і XXI століть дає підстави стверджувати, що останній період триває і далі, тому встановлювати його кінцеву межу зарано. Отже, сьогодні Україна займає не останнє місце у світовій перекладацькій теорії і практиці.

Список використаної літератури

1. Автономова Н. С. О философском переводе / Н. С. Автономова // Вопросы философии. – Москва : Наука, 2006. – № 2. – С. 89–102.

2. Горський В. С. Переклад як інтерпретація по-українськи / В. С. Горський // Філософія в українській культурі: методологія та історія. Філософські нариси. – Київ : Центр практичної філософії, 2001. – С. 54–61.

3. Корунець І. Біля витоків українського перекладознавства / І. Корунець // Всесвіт'08. Журнал іноземної літератури. – Київ : Всесвіт, 2008. – № 1–2 (949–950). – С. 188–194.

4. Семенец О. Е. История перевода (Средневековая Азия, Восточная Европа XV-XVIII вв.) : учебное пособие / О. Е. Семенец, А. Н. Панасьев. – Киев : Лыбидь, 1991. – 368 с.

5. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. / Г. Сковорода. – Київ : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 531 с.

6. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. / Г. Сковорода. – Київ : Наукова думка, 1973. – Т. 2. – 574 с.

7. Табачковський В. Світова філософія українською мовою / В. Табачковський, С. Пролєєв // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. – Київ : Видавничий дім «Академперіодика», 2002. – № 1. – С. 10–19.

8. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода і антична культура / Л. В. Ушкалов. – Харків : ТОВ «Знання», 1997. – 180 с.

9. Хома О. Філософський переклад і мова української філософії / О. Хома // Філософсько-антропологічні студії 2000. Європейський вектор та основні цінності української гуманістики. – Істина. Правда. Життя. (до 70-річчя Мирослава Поповича). – Київ : Стилос, 2000. – С. 349–353.

10. Шмігер Т. В. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя : ключові проблеми та періодизація : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 «Перекладознавство» / Шмігер Тарас Володимирович. – Київ, 2008. – 35 с.

11. Юркевич О. М. Переклад філософських текстів в Україні : історія і сучасність / О. М. Юркевич, Н. В. Бевз // Філософські обрії. – 2009. – № 22. – С. 236–253.

Міні-лексикон

Старослов'янська мова, «агітаційні матеріали», кирилиця, польське посередництво, гебраїзми, сковородіана, перекладач-букваліст, перекладач-тлумач, підрядник, переспів, царська цензура, «подвійна герменевтика», «Розстріляне Відродження», «подвійний стандарт», «століття перекладу», *lingua franca*, шекспіріана, дантеана.

Питання для самоперевірки

1 Які історичні події відбуваються на території України в Х–XIV?

2 Коли починає розвиватися писемність, література та

переклад на Русі?

3 Окрім перекладів релігійних текстів, які ще були популярні переклади у Київській Русі X ст.?

4 Назвіть основну мову книжності в усьому східнослов'янському регіоні XII ст.

5 Які роботи були перекладені в епоху пізнього Середньовіччя (1228–1480)?

6 Чим характеризувалася перекладацька діяльність у Київській Русі XV–XVI ст.?

7 Які твори, створені на території України, були перекладені «слов'яноросійським діалектом» із «простої» мови?

8 Що призвело до змирення української культури та обмеження кола користувачів перекладів українською мовою?

9 Які два типи писемно-літературної мови фактично використовують в Україні впродовж XVI–XVIII ст.?

10 Яким був перекладацький спадок Григорія Сковороди?

11 Що вважає Г. С. Сковорода з приводу процесу перекладу?

12 У якій праці Г. С. Сковорода викладає принципи перекладу іноземних авторів рідною мовою і в чому вони полягають?

13 Які несприятливі події відбуваються в Україні в XVII і XVIII століттях? І які вони мають наслідки?

14 Охарактеризуйте чотири періоди розвитку перекладознавства в Україні.

15 Коли починається інтенсивний розвиток художнього перекладу?

16 Як ви думаєте, чому лише у XIX ст. переклад займає чільне місце в літературній діяльності України?

17 Розкажіть про перекладацьку діяльність Т. Шевченка, М. Старицького, Л. Українки.

18 Опишіть перекладацьку діяльність І. Франка і П. Грабовського.

19 Опишіть внесок у перекладацьку діяльність Агатангела Кримського, М. Рильського, М. Бажана, Б. Тена.

20 У чому полягала концепція М. К. Зерова щодо методики вивчення особистості перекладача?

21 Розкажіть про діячів «Розстріляного відродження».

22 На чому ґрунтується перекладознавча концепція О. М. Фінкеля?

23 Опишіть доробок українських перекладачів у період кінця 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст.

24 Розкажіть про діяльність українських перекладачів у «роки відлиги» 50–60-х рр. ХХ ст.

25 Якими були основні здобутки перекладознавства у період із середини 70-х рр. ХХ ст. до 2000-х рр.?

26 Розкажіть про сучасних українських перекладачів (повоєнні роки і сьогодення).

27 Коли остаточно закріпився термін «перекладознавство», що він відображав?

28 Що властиво перекладацькій діяльності в Україні у ХХІ ст.?

29 Якою є роль англійської мови у світі?

30 Що протистоїть процесу створення української елітної філософської мови?

Список рекомендованої літератури

1. Бородина М. А. Еще раз об англо-нормандском / М. А. Бородина // *Philologica* : Исследования по языку и литературе. – Ленинград : Наука, 1973. – С. 82–88.
2. Зорівчак Р. П. Художній переклад в Україні і буття нації / Р. П. Зорівчак // *Записки перекладацької майстерні*. – Львів : Простір-М, 2001. – Т. 1. – С. 9–17.
3. Кальниченко О. А. Переклад vs адаптація / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // *Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. – 2004. – № 636. – С. 201–205.
4. Коптілов В. Теорія та практика перекладу : навч. посіб. / В. Коптілов. – Київ : Юніверс, 2002. – 280 с.
5. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 448 с.
6. Москаленко М. Н. Тисячоліття : Переклад у державі слова / М. Н. Москаленко // *Тисячоліття: поетичний переклад України-Русі*. – Київ : Дніпро, 1995. – С. 5–38.
7. Памятники средневековой латинской литературы X–XII вв. / отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек, М. Л. Гаспаров. – Москва : Наука, 1972. – С. 275–276.
8. Пумпянский А. Л. Введение в практику перевода научной и технической литературы на английском языке / А. Л. Пумпянский. – Москва : Наука, 1981. – С. 301–327.
9. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. / Б. А. Рыбаков. – Москва : Наука, 1982. – 592 с.
10. Смирницкая О. А. Поэтическое искусство англосаксов / О. А. Смирницкая // *Древнеанглийская поэзия*. – Москва : Наука, 1982. – С. 171–232.
11. Стріха М. Історія й сьогодення українського поетичного перекладу (XII–XX ст.) / М. Стріха // *Записки перекладацької майстерні*. – Львів : Простір-М, 2002. – Том 2. – 208 с.

12. Фінкель О. М. Теорія й практика перекладу / О. М. Фінкель. – Харків, 1929.
13. Франко І. Я. Причинки до критики джерел давньоруських пам'яток / І. Я. Франко // Збірник творів : в 50 т. – Київ : Наукова думка, 1983.
14. Baugh A. C. A History of the English language / A. C. Baugh. – London : Routledge, 2002. – 447 p.
15. Cohen J. M. English Translators and Translations / J. M. Cohen. – London : Longmans, Green and Co, 1962. – P. 1–51.
16. Delisle J. Translators through History / J. Delisle, J. Woodsworth. – Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins, 1995. – 345 p.
17. Ellis R. The Middle Ages / R. Ellis // France P. (ed.) The Oxford Guide to Literature in English Translation. – Oxford : OUP, 2000. – P. 39–45.
18. Ellis R. British tradition / R. Ellisand, L. Oakley-Brown // Baker M. (ed.); Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London and New York : Routledge, 1998. – P. 333–346.
19. Kelly L. G. The True Interpreter : A History of Translation Theory and Practice in the West / L. G. Kelly. – New York : St. Martin's Press, 1979. – 282 p.
20. Kelly L. G. History of Translation / L. G. Kelly // Concise History of the Language Sciences from the Sumerians to Cognitivists / E. F. K. Koerner (ed.). – New York : Pergamon, 1995. – P. 419–430.
21. Legge M. D. Anglo-Norman Literature and its Background / M. D. Legge. – Oxford : Oxford at the Clarendon Press, 1963. – 389 p.
22. Nida A. The Theory and Practice of Translation / A. Nida, C. R. Taber. – Leiden : E. J. Brill, 1982. – 226 p.
23. Nida E. Meaning Across Cultures: A Study on Bible Translating (American Society of Missiology) / E. Nida, W. D. Reyrburn. – New York : Orbis Books, 1981. – 90 p.

24. Pearsall D. Old English and Middle English Poetry (The Routledge history of English poetry) / D. Pearsall. – London, Henley and Boston : Routledge and Kegan Paul PLC, 1977. – 366 p.
25. Robinson D. Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson. – Manchester : St. Jerome Publishing, 2002. – 360 p.
26. Savory T. The Art of Translation / T. Savory. – London : Cape, 1952. – 159 p.
27. Schleiermacher F. Methoden des Übersetzens / F. Schleiermacher // «Das Problem des Übersetzens». – Darmstadt, 1963. – P. 38–70.
28. Snell-Hornby M. Translation Studies. An Integrated Approach / M. Snell-Hornby. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1988. – 172 p.
29. Tytler A. F. Essay on the principles of translation / A. F. Tytler. – London : J. M. Dent & co. ; New York, E. P. Dutton & co., 1907. – 269 p.
30. Wilss W. Kognition und Übersetzen : Zu Theorie und Praxis der menschlichen und der maschinellen Übersetzung / W. Wilss. – Tübingen : Niemeyer, 1988.

Навчальне видання

Прокопенко Антоніна Вадимівна

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДУМКИ: АНГЛІЯ, НІМЕЧЧИНА, АМЕРИКА, УКРАЇНА

Конспект лекцій

для студентів спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.03 «Германські мови та літератури (переклад
включно)»
денної форми навчання

Відповідальний за випуск І. К. Кобякова
Редактор Н. З. Клочко
Комп'ютерне верстання А. В. Прокопенко

Підписано до друку 20.02.2018, поз. 65.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 5,12. Обл.- вид. арк. 4,94. Тираж 45 пр. Зам. №
Собівартість видання грн к.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.